

Karamanlı Aynî'nin "Nazmü'l-Eflâk" Kasidesinde Sabit Yıldızlar, Burçlar ve Ay'ın Menzilleri

Fixed Stars, Zodiac Signs and Ranges of the Moon in Karamanlı Aynî's Kaside 'Nazmü'l-Eflâk'

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

[Ahmet Topal](#)

Atatürk Üniversitesi
tahmet@atauni.edu.tr

Başvuru / Submitted:
1 Ağustos 2024

Kabul / Accepted:
7 Ekim 2024

DOI: [10.21021/osmed.1526565](https://doi.org/10.21021/osmed.1526565)

Atıf / Citation:

Topal, A., "Karamanlı Aynî'nin "Nazmü'l-Eflâk" Kasidesinde Sabit Yıldızlar, Burçlar ve Ay'ın Menzilleri", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 24 (2025): 161-194.

Benzerlik / Similarity: 9

Öz

On beşinci yüzyıl şairlerinden Karamanlı Aynî'nin Türkçe divanı, klasik Türk şiirinde astronomi ve astroloji (ilm-i nücum) alanında yapılacak çalışmalar için zengin bir kaynak niteliğindedir. Şairin takımyıldızları, burçları, Ay'ın menzillerini tasvir ettiği Nazmü'l-Eflâk adıyla da bilinen kasidesi bu alandaki birikimini gösteren bir metindir. Kaside yüz yirmi yedi beyittir; 26-92. beyitler, güney ve kuzey yarım kürelerde bulunan sabit yıldızların, burçların ve Ay'ın menzillerinin anlatıldığı asıl bölümdür. Burada şair takımyıldızların suretlerini tasvirini yapar, genellikle ebced hesabıyla yıldız sayılarını belirtir, takımyıldızların öne çıkan yıldızları varsa onları tanıtır. Bu bölüm terminoloji açısından oldukça zengin bilgiler içermektedir. Kasidenin bundan sonraki bölümleri Hz. Ali, ehl-i beyt, on iki imam övgüsü hakkında naat ve Yezid'in yergisi hakkındadır. Bu makalede, Nazmü'l-Eflâk kasidesinin astronomi ile ilgili kısımları incelenmeye çalışılmış; bu bağlamda kasideden elli dört beyit üzerinde durulmuştur. Makalenin amacı sadece bir Divan şairinin astronomi bilgisini ortaya koymak değil, aynı zamanda başta sözlük olmak üzere klasik Türk edebiyatı alanında astronomi ve astroloji üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlamaktır. Bu sebeple kasidede geçen takımyıldızların/yıldızların diğer kaynaklardaki isimleri araştırılmış ve bu unsurlar kaynaklara dayanılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Karamanlı Aynî, Astronomi

Abstract

The Turkish divan of the fifteenth-century poet Aynî of Karamanlı is a rich source for studies on astronomy and astrology in classical Turkish poetry. The poet's kaside, also known as Nazmü'l-Eflâk, in which he describes the constellations, zodiac signs, and the ranges of the moon, is a text that shows his knowledge in this field. The ode is one hundred and twenty-seven couplets; couplets 26-92 are the main section in which the fixed stars in the southern and northern hemispheres, the zodiac signs, and the moon ranges are described. In this section, the poet describes the images of the constellations, indicates the number of stars, and introduces any prominent stars. This section is rich in terminology. The following sections of the kaside are about the praise of Hz. Ali, Ahl al-Bayt, the twelve imams, and the denigration of Yazid. In this article, an attempt has been made to analyze the astronomy-related parts of the Nazm al-Aflâk kaside; fifty-four couplets from the kaside have been emphasized. The article aims to contribute to studies on astronomy and astrology in Classical Turkish literature. For this reason, the names of the constellations/stars mentioned in the kaside in other sources were investigated, and these elements were tried to be explained based on the sources.

Keywords: Classical Turkish literature, Karamanlı Aynî, Astronomy

Giriş

Klasik Türk şiiri bir kültür şiiridir. Bugün aradan hayli zaman geçtiği için saha üzerine çalışma yapmak isteyen araştırmacıların bu dönemde yazılan metinleri anlamak için şiire ait unsurlar yanında tarih, din ve tasavvufi konular başta olmak üzere çeşitli disiplinler hakkında bilgi sahibi olması icap eder. Fuzul'nin Türkçe divan mukaddimesinde ilimsiz şiiri esası olmayan duvara benzetmesi ve bunun için tefsir, hadis vb. akl ve nakl ilimlerin tahsiline çalıştığını sylenmesi¹ aynı zamanda klasik Türk edebiyatı metinlerini anlama iddiasında olan araştırmacılar için de yönlendirici bir nitelik arz etmektedir. Bugün eserleri elimizde bulunan şairlerin ortaya koyduğu metinleri anlamak için klasik Türk edebiyatı araştırmacılarının çeşitli ilimler hakkında bilgi edinmesi en azından bu dönem şiirinin şekillenmesini sağlayan ilimler hakkında kitap bilgisine sahip olması ve nihayetinde sahada eksik grdği konular üzerine yönlendirici, katkı sağlayıcı eserler kaleme alması beklenir. Bu minvalde ilk hareket noktası sözlükler olmalıdır. Ahmet Talat Onay'ın *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (1992), Agah Sırrı Levend'in, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar* (2017), İskender Pala'nın *Ansiklopedik Divan şiiri Sözlüğü* (2024), Ahmet Atilla şentürk'n *Osmanlı şiiri Kılavuzu* (2017), Gencay Zavotçu'nun *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü* (2018) gibi genel itibarıyla klasik Türk şiirini tanıtan, nitelikli çalışmalar yapılmakla birlikte, bu dönem şiirini tamamıyla anlamayı kolaylaştıracak kaynak eserlere, özellikle çeşitli ilim dallarının ıstılahlarını içeren sözlüklere hl ihtiyaç vardır. Bu makalenin içeriğini de oluşturan astronomi hakkında parça parça çeşitli çalışmalar yapılmakla birlikte henüz efradını cami ağyarını mani bir çalışma göze çarpmamaktadır. Nitekim, sahadaki bu eksikliğe dikkat çeken İsrafil Babacan, Fars edebiyatında bu alanda yapılan çalışmaların bizim için de faydalı olacağını ifade etmiş ve konuya dair bir sözlüğe, Ebul Fazl Musaffa'nın *Ferheng-i Istilâhât-ı Ncmi*'sine işaret etmiştir.²

Klasik Türk edebiyatında kozmogoni, astronomi ve astroloji hakkında yapılacak araştırmaların çeşitli edeb türler ve bu konuda anlatımlarıyla dikkat çeken bazı eserlere yoğunlaşması faydalı olacaktır. Güneş ve ayın birer kahraman olarak ele alındığı *Mihr  Mah*, *Mihr  Müşteri* adlarıyla yazılan mesneviler, Hz. Peygamber'in gökyüzündeki seyahatini anlatan başta miracnameler olmak üzere mevlid, hilye, mucizename türünde yazılan eserler (Deniz, 1992, 7-8) yanında özellikle şemsiyye, melhemename, yıldızname, saatname, felekname türlerinde yazılan eserleri incelemek faydalı olacaktır. Bu türler dışında İbrahim İbn-i Balı'nın *Hikmetname*'si (bk. Altun, 2003), Ahmedî'nin *İskendername*'si (Ahmedî, 2018) gibi ansiklopedik bir karakter de arz eden eserler yanında İşhak Hocası Ahmedî'nin kısas-ı enbiya niteliğinde olan ve kozmogoni konusuna geniş yer ayıran *Vahdetname* adlı mesnevisi (Topal, 2011) gibi bazı eserler de dikkat çekmektedir. Bunun yanında birçok şair de özellikle klasik Türk edebiyatının klişe mazmunlarına bağlı kalarak kozmogoni, astroloji ve astronomiye dair terim ve tabirlere eserlerinde yer vermişlerdir. Bu şairler içerisinde ne çıkarılması gereken şairlerin başında kanaatimizce Karamanlı Aynî (l. 1494) gelmektedir. Gerçekten de Aynî'nin divanı avamil, mantık, cıfr, vefk, ebced gibi ilimler yanında astronomi ve astroloji konusunda zengin bir kaynak niteliğindedir.

¹ Ali Nihat Tarlan, *Fuzul Divanı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 14.

² İsrafil Babacan, "Ferheng-i Istilâhât-ı Ncmi ve Divan şiiri Araştırmaları Açısından nemi", *ESTAD Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2:1 (şubat 2009), 109-124. (erişim 14.06.2024).

1. Konuyla İlgili Bazı Kavramlar

1.1. Sabit Yıldızlar ve Suretler

Çeşitli dönemlerde yapılan gözlemlerde bazı yıldızların gökyüzündeki yeri bir diğerine nispetle hemen hemen aynı gözlemlendiği için bu tür yıldızlara sabit yıldızlar denilmiştir. Sabitelerin sayısı teleskobun mahiyetine göre değişik şekillerde tespit edilmiştir. Çıplak gözle görülebilenlerin sayısı daha azdır. Ortalama görüş kabiliyetine sahip biri için görülebilen sabitelerin sayısı, Kehkeşân hariç, beş binden ibaretse de gerçekte bunların elli milyonu bulunduğu söylenmektedir.³ Sabiteler eskiden beri mitolojideki ilah ve yiğitleri göstermek üzere birtakım insan ve hayvan suretlerine benzetilerek birbirlerinden ayrılmışlardır. Bu suretler ile benzetildikleri şekiller arasında çok az bir benzerlik olduğu gibi bir sabite farklı eserlerde farklı şekillere de benzetilmiştir. Yıldızların en parlak olanlarına özel isimler verilmiştir. Bundan başka her bir suretteki yıldız Yunan veya Roma alfabesinin harfleriyle, bazen de yıldız sayısı çok olunca bir şekil veya sayı ile yahut harf ile sayı karıştırılarak özel bir işaret ile, mesela 2 ♂ (Alfa 2) ile ayrılırlar. Halihazırda mevkiisi tespit edilmiş yıldızların sayısı binlere ulaşmakta, suretlerin sayısı yüzü geçmektedir.⁴

Kolaylıkla tanıyabilmek için yıldızlar birtakım kümelere ayrılmıştır. Bunlara suret, çoğul hâline suver denir. Yıldızların görünümünü somutlaştırmak amacıyla başvurulan bu yöntemde, takımyıldızlar eskiden beri, genellikle Tanrılar ve hayvanların suretlerine benzetilmişlerdir. Bu suretlerden bazıları isimlendirildikleri hayvanların şekillerine benzerken bazılarında bu benzerlik bulunmayabilir. Suretler ya bütün uzuvlarıyla tam veya yarım ya da karışık bir şekilde tasvir edilirler. Karışık suretler tanımlanırken, civarında bulunan suretten bir veya iki yıldız alınıp suret tamamlanır. Surete müteallik yıldızlar suretin sınırları içinde bulunursa dahilüssüre ve eğer dışında yakınında bulunursa haricüssüre olarak tanımlanır. Mesela bir suretin yıldızları tanımlanırken dahilüssüre ise “falanca suretin başında veya kuyruğunda bulunan birinci veya ikinci ya da üçüncü kadirde parlak bir yıldızdır” haricüssüre ise “falanca suretin baş veya kuyruğu civarında bulunan parlak bir yıldızdır” şeklinde tanımlanır.⁵

1.2. Kadir

Kadir sınıflandırılması yıldızların parlaklık sırasını belirten bir ölçektir. Eski astronomide astronomlar, gözle görülebilen yıldızları parlaklıklarına, yani kadirlerine göre sınıflandırmışlardır. Buna göre çıplak gözle görülebilen yıldızlar, en parlakları birinci kadirde ve en sönükleri altıncı kadirde olmak üzere altı kadire ayrılmıştır. Teleskopun bulunması ve astronomi araçlarının gelişmesiyle birlikte kadir sınıfı yirmi bire ulaşmıştır. Kadirler arasındaki oran 2,512'dir. Yani, birinci kadirdeki bir yıldızın parlaklığı ikinci kadirdeki bir yıldızın parlaklığının 2,512 katıdır. Günümüzde, gözlemlerin teleskopla, teleskopa takılan fotoğraf makineleriyle veya diğer farklı araçlarla yapılmasından dolayı kadir değerlerinde farklılıklar oluşmakta ve bu farklılıkları önlemek amacı ile görsel kadirler, fotografik kadirler vs. olarak kadir sınıflamaları yapılmaktadır. M.S. 150 yıllarında yaşamış olan Batlamyus *Almagest/Elmecisti* adlı eserinde yıldız kataloğu da hazırlamıştır. Batlamyus bu kataloğunda 1022 adet yıldızın enlem ve boylamlarını vermektedir.⁶

³ İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib* (Dersaadet: Süha Matbaası, 1327/1909-1910), 8.

⁴ İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 11-12.

⁵ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib ve Haritatü's-Semâ* (Dersaadet: Tasvir-i Efkâr Matbaası, 1284/1867-1868), 5.

⁶ Yavuz Unat, “Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi”, *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 11, (Mart 2000), 663-664. (erişim 19.05.2024).

Birinci kadirde olan yıldızların sayısı yirmidir. Ekvatorun kuzeyinde birinci kadirde dokuz yıldız, güneyinde on bir yıldız bulunur. Ekvatorun kuzeyinde ikinci kadirde otuz iki yıldız, güneyinde yirmi bir yıldız vardır. Üçüncü kadirdeki yıldızlar daha sönük olmakla birlikte çıplak gözle görülebilirler. Bunlar yaklaşık olarak iki yüz civarındadırlar Daha düşük kadirde bulunan yıldızların kadir derecesi azaldıkça sayıları artmaktadır.⁷

1.3. Burç ve hâne

Güneşin bir yılda takip ettiği düşünülen yörüngenin içlerinden geçtiği belli sembollerle gösterilen on iki takımyıldızdan her biri burç olarak adlandırılır. Başta güneş ve ay olmak üzere bütün gezegenler farklı müddetler içinde doğudan batıya doğru süren kendi tabii dönüşlerinde burçları dolaşırlar. Gezegenlerin belirli bir süre kaldıkları burçlar o gezegenin hânesi (aynı anlamda Arapça beyt ifadesi de kullanılır), menzili veya burcu olarak adlandırılırlar. Her yıldızın bir hânesi vardır. Gezegenler burada belli bir müddet bulunur, bu sırada o burcun tesiri altında kalırlar. Yıldızların hanelerini gösteren bir cetvel şu şekildedir:⁸

Gezegen (Seyyârât)	Gezegenlerin Hâneleri (Büyût-Seyyârât)
Zühal	Cedî ve Delv
Müşteri	Kavs ve Hût
Mirrih	Hamel ve Akrep
Şems	Esed
Zühre	Sevr ve Mîzân
Utarid	Sünbüle ve Cevzâ
Kamer	Seretan

2. Aynî'nin Nazmü'l-Eflâk Kasidesi

Aynî'nin kasidesi “Kâle el-‘Aynî el-Hüseynî et-Tirmizî eş-Şâfiî nevvare uynehü bi-likâi habâbihi fi-nazmi'l-eflâk ve's-suver bi-nu'ûti'l-ma'sûmîne ve'l-gurer” başlığını taşımaktadır⁹. Manzume takımyıldızların isimleri, suretleri, yıldız sayıları hakkında yazılan astronomi konulu didaktik bir şiirdir. Kasideyi bu yönüyle Abdurrahman Sufî'nin *Kitâbu Suveri'l-Kevâkib*'i (Abdurrahman Sufî, 2021), Ebu Reyhan El-Birûnî'nin *Tefhim*'i (Birunî, 1934) gibi astronominin klasik kaynakları yanında Ahmed Hamdî'nin *Suverü'l-Kevâkib* (Ahmed Hamdî, 1284/1867-1868) ve İsmail Rahmî'nin *Rehber-i Suver-i Kevâkib* (İsmail Rahmî, 1327/1909-1910) gibi yıldızların ve burçların özelliklerini anlatan Türkçe mensur eserlerin manzum bir örneği şeklinde düşünmek yanlış olmayacaktır.

⁷ İsmail Rahmî, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 13-17.

⁸ Kürşat Demirci, “Burç”, TDV İslâm Ansiklopedisi, VI (İstanbul 1992), 425; Ebul Fazl Musaffa, *Ferheng-i Istılahat-ı Nücûmî* (Tahran: Pejuhişgah-ı Ulûm-ı İnsânî ve Mütalaât-ı Ferhengî, 1388hş), 220. Detaylı bilgi için ayrıca bk. Ragib Rıfki, *İlm-i Nücûm ve Tâli* (İstanbul: Südi Matbaası), 3536.

⁹ Ahmet Mermer, *Karamanlı Aynî ve Divanı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 275-286.

Kaside 127 beyittir. Yirmi beş beyitlik teşbib bölümünde gökyüzü çeşitli benzetmelerle anlatılır, sabit yıldızlar hakkında bilgi verilir, sayıları ebced hesabı kullanılarak aktarılır. Mesela aşağıdaki beyitte güney ve kuzey yarım küredeki suretlerin sayısı ebced hesabıyla belirtilir:

Şimâl sehâ cenûbî yeh burûcî yeb durur anun
Kiminün şekli hayvânî kiminün şekli insânî¹⁰

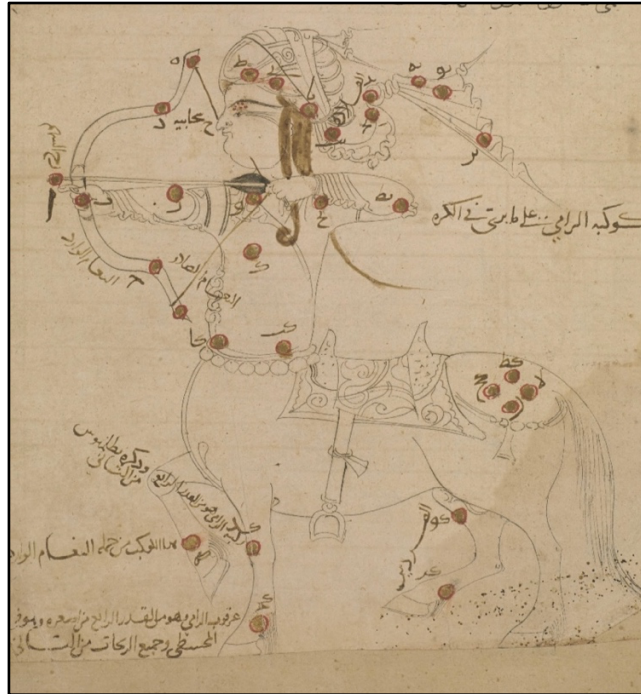
Kuzeydeki suretler “seha” (ebced hesabına göre 69), güneydeki “yeh” (ebced hesabına göre 15), burçları “yeb” (ebced hesabına göre 12)dir. Bu suretlerin kimi hayvan kimi insan şeklindedir.

Şelâdur bu şemâl içre suverde encüm-i dâhil
Ket oldı hâricî ya’nî suverden taşra ekvânî¹¹

Bu kuzey yönünde bulunan suretlerde dahilüssüre “şelâ” (ebced hesabına göre 332), haricüssüre olarak “ket” (ebced hesabına göre 29) yıldız vardır.

Bu bölümde ilm-i heyet ve ilm-i nücumun önemi hakkında bilgi verildikten sonra Aynî bu alanda iddiasını dile getirir.

Kasidenin 26-92. beyitleri, bu makalede incelenecek olan, güney ve kuzey yarım kürelerde bulunan sabit yıldızların ve burçların anlatıldığı asıl bölümdür. Burada zaman zaman takımyıldızların şekli hakkında da bilgi verir. Bu beyitlerde şair adeta söz ile suretlerin resmini yapmaktadır. Mesela Abdurrahman Sûfî’nin, *Kitâbu Suveri’l-kevâkib* adlı eserinde belden yukarısı insan, aşağısı at şeklinde, elinde yayla resmedilen Kavs suretini¹² Aynî kelimelerle aynı şekilde tasvir etmiştir:

¹⁰ Mermer, *Karamanlı Aynî ve Divanı*, 276.

¹¹ Mermer, *Karamanlı Aynî ve Divanı*, 279.

¹² Abdurrahman Sufî, *Kitâbu Suveri’l-Kevâkib* (Katar: Katar National Library, 2021), 118.

Bu hey'et At u Âdemdür velî bir sûret olmuşdur
Kemân-ı Çâcî destinde çeküpdür Tîr-i perrânî

Bilinden yukarı şahs u hasan olmuş aşagası
İki ay Müşterî anun teni vü bir durur cânı 65-67

Bu suret at ve insan şeklindedir, elinde çâcî yayla ok atar vaziyettedir. Belinden yukarısı insan aşagası attır.

Manzumenin bundan sonraki bölümleri Hz. Ali, ehl-i beyt, on iki imam övgüsü ve Yezid'in yergisi hakkındadır. Aşağıya alıntılanan beyitlerde görüleceği üzere, naat bölümünde Hz. Ali'nin ve on iki imamın gökyüzü unsurlarıyla birlikte anılması asıl konu olan gökyüzü tasvirinin etkisine bağlanabilir:

'Alî mihr ü 'Alî mâh u 'Alîdür Müşterî Nâhid
Alî mirrîhi eflâkün 'Alîdür tîr ü Keyvânî¹³

...

Burûc on iki oldı ammâ bir oldı kevkebi devri
İmâm on iki oldı ammâ bir oldı hükm ü fermânî¹⁴

2.1. Aynî'nin Nazmü'l-Eflâk Kasidesi'nde Sabit Yıldızlar, Burçlar ve Ay'ın Menzilleri

Bu bölümde önce sabit yıldızı tanımlayan beyit veya beyitler alıntılanmış, ardından beytin dil içi çevirisi yapılarak beyitte adı geçen yıldızlarla ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. Yüz yirmi beyit hacmindeki kasidenin bu makaleyle incelemeye tabi tutulan bölümü takımyıldızların ve burçların suretlerinin anlatıldığı bölümdür (26-92. beyitler). Bu bölüm incelenirken her beyit alınmamış, suretlerin veya yıldızların tanımlandığı beyitler seçilmiştir: ¹⁵

*Tulû'ı sermedî olub gurûbı olmayan nedür hergiz
Nedür bil Dübb-i asgardur ider kutb üzre cevânî*

*Yididür yılduzı anîñ Cüdey¹⁶ vü Ferkadân anda
Benâtu'n-na'ş-ı suğrâ di dinilür yok ki yalanı 27/28*

Doğuşu ebedî olup batışı asla olmayan bil ki Kutup üzerinde seyreden Dübb-i asgardır, ona Benâtunnaş-ı suğra da denilir, Cüdey ve Ferkadân da içinde olmak üzere onun yedi yıldızı vardır.

¹³ Mermer, *Karamanlı Aynî ve Divanı*, 284.

¹⁴ Mermer, *Karamanlı Aynî ve Divanı*, 285.

¹⁵ Kasidenin beyitleri Ahmet Mermer'in hazırladığı divan neşrinden (Mermer, 1997, 275-286) alınmıştır. Alıntılanan beyitlerin yanına numaraları belirtildiği için bu kaynak, metni dipnota boğmamak için, ayrıca sayfa altında gösterilmemiştir. Gerekli yerde divanın yazma nüshasına (Konya Mevlâna Müzesi İhtisas Kitaplığı, 2425) dayanarak metne müdahale edilmiştir. Bu durumda beyitte kelimenin doğrusu olduğunu düşündüğümüz şekline yer verilmiş, adı geçen neşirdeki hâli dipnotta gösterilmiştir. Mümkün olduğu kadar her beyte anlam verilmeye çalışılmış, bu konuda emin olunmayan beyitlerin dil içi çevirisinin ardından parantez içinde soru işareti (?) konulmuştur. Takımyıldızların/yıldızların sadece açıklamaları yapılanlarının, varsa beynelmilel isimleri verilmiş; bunun için Ebul Fazl Musaffa'nın hazırladığı *Ferheng-i Istılaâhât-ı Nücûmî* (1388hş/2009) adlı esere bağlı kalınarak Yunanca ve Fransızca isimleri parantez içerisinde () belirtilmiştir.

¹⁶ Cüdey: Metinde Cüdî şeklinde.

Dübb-i asgar (Yun. Ursea Minor. Fr. Petit Ourse) Küçük Ayı takımyıldızıdır. Farsçada Hırs-ı kûçek ya da Heft evreng-i kihîn adı verilir. Benâtunnaş-ı kübrâ'ya (Büyük Ayı) yakınlığı dolayısıyla buna Benâtunnaş-ı suğrâ da denilir. Dübb-i ekber civârında bulunduğundan ona nispetle, uzuvları eksik bir ayı yavrusu şeklinde düşünülerek Dübb-i asgar denilmiştir. Suretin kuyruğu sonunda Cüdey; göğsünde üçüncü kadir yıldızlardan Ferkadân adında iki yıldız vardır.¹⁷

Cüdey (Yun. Cynosura. Fr. étoile polaire), Kutup Yıldızı'dır. Bu yıldız münecimler, Oğlak burcunu ifade eden Cedî ile karışmaması için küçültme sigasına göre Cüdey adını vermişlerdir. Dübb-i asgar suretinin kuyruğu sonunda üçüncü kadir ve Hamel burcu dairesi yıldızlarından olduğu bilinen parlak bir yıldızdır. Daima kuzey kutbunu gösterdiğinden kible yönünü belirlemede bir gökyüzü aleti gibi değerlendirilmiştir. Kuzey kutbuna en yakın yıldız olduğundan göğün, çevresinde döndüğü kazık olarak algılanmış bu nedenle halk bu yıldızın Demir Kazık adını vermişlerdir. Avrupa literatürünün bazılarında yol gösteren yıldız manasına Lode Star adıyla da anılır. Dübb-i asgar sureti eski yıldızlar sicilinde köpek şeklinde tasvir edildiğinden dolayı, Kutup Yıldızı'na Zenebülkelb (köpek kuyruğu) manasına gelen Cynosura adı da verilmiştir. Türk mitolojisine göre Türkler göğün direği olarak Kutup Yıldızı'nı düşünmüşler, bu nedenle buna Demir Kazık veya Altın Kazık demişlerdir. Kuzey Yıldızı, Demir Ağaç, Demir Direk, Kuluçka bu yıldızın adlarındandır. Eski Türk düşüncesine göre Kutup Yıldızı gökte hiç kımıldamadan duruyor, bütün gezegenler ile yıldızlar ise onun çevresinde görünüyorlardı. Kutup yıldızı Tanrı'nın ışıklı ülkeleri olan yüksek gökle yer yüzünü birleştiren kutlu bir kapı olarak düşünülmüş, bu kapının gökle yeri, ruh âlemi ile madde âlemini; aynı zamanda insan ile Tanrı'yı birbirinden ayıran bir sınır olduğuna inanılmıştır.¹⁸

Dübb-i asgar suretinin göğsünde bulunan iki adet üçüncü kadir yıldız Ferkadân veya Ferkadeyn denilir. Farsçada Dübîrâderân, Türkçede Kutbun Bekçileri, İki Kardeş olarak da bilinir. Bunlardan parlak olanına Enverülferkadeyn, diğerine Ahfâlferkadeyn adı verilir. Ferkadlar aynı yerden doğup battıkları, yani gökyüzünde sabit oldukları için eski Arapların gece yol bulmada faydalandıkları yıldızlar (hüdât) arasında sayılmışlardır. Arap hükümdarlarından Cezîme el-Ebraş'ın, ne zaman bir kadeh şarap içse iki kadeh de Ferkadân için doldurup havaya serptiği rivayet edilir.¹⁹

*Yigirmi vü yidi kevkeb münevver Dübb-i ekberde
Benâtu'n-na 'ş-ı kübrâdur bilürsin yidi ger anı*

*Murabba' encümi anuñ mu'ayyen na 'ş-ı mutlakdur
'Anâk u Cevn ü Kâyiddür Benâtuñ ya 'nî 'ayânı* 29/30

Dübb-i ekberde yirmi yedi yıldız vardır, yedisi Benâtunnaş-ı kübrâdır. Onun yıldızları dörtgen şekindedir ki naş-ı mutlaktır. Anâk, Cevn, Kâyid Benât'ın yıldızlarıdır.

¹⁷ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 24-27.

¹⁸ İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevâkib*, 43-45; Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 27-28; Osman Kabadayı, "Eski Türkçe Gökbilimi (Astronomi) Terimleri" (yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2007), 151-154.

¹⁹ H. İbrahim Şener, "Ferkadan". TDV İslâm Ansiklopedisi, XII (İstanbul 1995), 399-400.

Dübb-i Ekber (Yun. Ursae Major. Fr. La Grand Ourse), Büyük Ayı takımıyıldızdır. Kuzey yarım kürede yer alır. Dahilüssüre yirmi yedi, haricüssüre sekiz olmak üzere otuz beş yıldızdan oluşur.²⁰ Yaygın isimlerinden biri Benâtünnaş-ı kübrâ'dır. Farsça'da yedi yıldızından hareketle Heft evreng, Heft evreng-i mihîn, Heft hâherân, Heft birâderân, Heft dâverân, Hırs-ı bozorg da denir. Türkçe Yedigeryılduz, Yediger, Yedi uyuyanlar, Yedikardeş, Yitiken, Yedikör, Yedikandil gibi isimler de verilmiştir.²¹ Eski Yunanlılar buna çark, tekerlek anlamında Helice, Mısırlılar ise Su aygırı ve Yedi öküzler demişlerdir.²² Serîr-i Felek, Fe's²³ de isimlerindedir. Dübb-i ekber sureti ikinci kadirde dört ve üçüncü kadirde üç adet parlak yıldız havi olup bu yedi yıldızın dördü; yani Zahr-ı dübb-i ekber (Dubbe/Dubhe, Püşt), Mirâk-ı dübb-i ekber, Fahz-ı yüsârâ-yı dübb-i ekber (Fakha), Mağriz-i zeneb-i dübb-i ekber büyük bir dörtgen oluşturur. Diğer üç yıldız, yani Mizâr (Meyzerül'anâk, Anâk, Anâkularz), Cevn ve Kâid (Tarf-ı zenebüddübb, Bintünnaş) ise Mağriz-i zeneb ve Mirak-ı dübb-i ekber açısı istikametinde bulunarak Dübb-i ekber'in kuyruğunu oluştururlar. Bu yedi yıldızın oluşturduğu kümeye daha sonraları şeklinden dolayı Büyük Kepçe de denilmiştir. Süha yıldızı 'Anâk'ın civarında ve bitişiğinde oldukça ufak bir yıldızdır. Bu nedenle görüş kuvvetini ölçmede bir imtihan aracı olarak kullanılmıştır. Dübb-i ekber suretinin iki ayaklarıyla yalnız sol elini teşkil eden ikişer ikişer altı adet yıldız Kafazât (Kafza-i evvel, Kafza-i sâni, Kafza-ı sâlise) ve boğaz ile göğsünü ve dizini tahayyül ettiren yıldızlara Havâs ve bu suretin dışında burnu civarında bulunan yıldız Zibâ denilmiştir. Bu suretin sol elinde bulunan iki yıldızdan biri Kademüldübbüysrâ adıyla bilinip Esed burcunun ortalarında bulunur. Suretin kuyruğunun başlangıcında bulunan Kâid adlı yıldız ise üçüncü kadir yıldızlardan olarak Sünbüle burcunun başlangıcı sınırında yer alır. Suretin kuyruğu ucunda bulunan Tarf-ı zenebüddüb adlı yıldız ikinci kadirde, Mîzân burcunun ortalarında görünür. Dübb-i ekber sabiteler arasında gayet meşhur ve bilinen bir şekil olduğundan gökyüzünde bulunan diğer suretlerin yerini belirlemek için de kullanılır. Hatta Dübb-i ekber'i oluşturan dörtgenin dik kenarı istikametinde bir hat çıkarılarak Dübb-i asgar kuyruğunda bulunan kutup yıldızına ulaşıp Dübb-i asgar'ın sahip olduğu yıldızlar da o münasebetle belirlenir. Araplar Benatunnaşülkübrânın teşkil eylediği dörtgeni insan naaşına ve kuyruğu oluşturan kavisli hat üzerinde bulunan üç yıldız o naşın kızlarına benzetmişlerdir.²⁴

Yunan mitolojisine göre Ursa Major ismi Callisto'dan gelmektedir. Arcadia (Ayılar Ülkesi) kralı Lycaon'un kızı olan Callisto avcılığa düşkündür. Av tanrıçası Artemis, Callisto'yu ilk gençlik çağlarından itibaren sadakat sözü alarak görevlileri arasına alır. Zeus, bir gün Callisto'yu ormanda uyurken görür ve ona âşık olur. Zeus, Artemis'in kılığına girerek Callisto'nun yanına gider. Callisto, baş tanrıyı Artemis sandığından ondan çekinmez ve iyi karşılar. Bu birlikteliğin sonucunda Callisto hamile kalır ve Arcas adında bir oğlan çocuğu dünyaya getirir. Bunu fark eden Artemis, sözünü tutmayan Callisto'yu bir ayıya çevirir. Callisto, artık avcılarının peşinden koştuğu bir avdır. Başka bir rivayette Castillo, Zeus'un kıskanç karısı Hera tarafından ayıya dönüştürülmüştür. Daha sonra Zeus onu oğlu Arcas ile birlikte kurtararak göğe yerleştirmiştir.²⁵ İsrailoğulları'nın Büyük Ayı ve Küçük Ayı'ya Hz. Davud'un arabası diye inandıkları; Büyük Ayı'nın yedi yıldızının gerçek Tanrı manasına

²⁰ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 24-27.

²¹ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, V (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 5270.

²² Yusuf Alemdar, *Kur'an-Astronomi İlişkisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 352.

²³ Mustafa Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 20.

²⁴ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 24-27.

²⁵ Yasemin Örs, "Takımyıldızların Mitolojik Öyküleri", (özel konu, Ankara Üniversitesi, 2001), 72-73. (erişim 13.05.2024).

gelen Yehovah kelimesinin yedi harfine işaret olduğu ve kâinatın yaratılışının tamamlanmasından sonra sözü edilen yedi yıldızın Allah tarafından semaya mihlandığı inancı da yaygınlaşmıştır.²⁶

*Otuz bir necmi Tennînüñ olupdur Mülteheb on bir
Anuñcün Mülteheb dirler yanar başında nîrânı* 31

Tinnîn'in (Tennîn) otuz bir, Mülteheb'in on bir yıldızı vardır. Başında nur ışıldadığı için ona Mülteheb derler.

Tinnîn (Yun. Draco. Fr. Dragon), Ejderha takımyıldızıdır. Kuzey kutbuna yakın bir yerdedir. Otuz bir yıldızdan, kuyruğunu kıvrımış ejderha şeklinde düşünülmüştür. Bir dikdörtgen şeklinde ejderhanın başında bulunan yıldızlara Araplar Avâiz (Avâid) derler. Bu yıldızlardan kuzeydeki yıldıza Femmüttinnîn, ejderhanın dilini teşkil eden yıldıza Râkıs, Avâiz'in ortasındaki küçük yıldıza Rub' veya Rakd derler. Avâiz'in arkasında ejderhanın kuyruğunu teşkil eden yıldızlardan birbirine yakın vaziyette ikisi parlak, ikisi sönük dört adet yıldız bulunur. Bunlardan parlak olanlara Ze'beyn (Zenebeyn), sönük olanlara Ezfârüzzebeyn (Ezfârüzzebeyn) denilmiştir. Araplar Avâiz isimli yıldızları dişi develere, Rub' isimli yıldızı deve yavrusuna benzetip bir hurafe olarak, deve yavrusunun kurtlardan korkarak kaçıp Avâiz'in arasına sığındığını düşünmüşlerdir. Tinnîn suretinin kuyruğu ucunda bulunan parlak yıldız Zab', yani Sırtlan; kuyrukta bulunan ve Cedî burcu ortasında görünen yıldız da Dıl'-ı Tinnîn denilmiştir.²⁷

Grek mitolojisine göre Ejderha, Titanlardan biridir. Titanlar ile Olympos tanrıları arasındaki savaşta, bilgelik tanrıçası Athena ejderhayı kuyruğundan yakalayıp göğe fırlatmış, Kuzey kutbuna yakın bir yere düşen ejderha orada donup kalmıştır.²⁸

Beyitte zikredilen Mülteheb (Mültehib), Keykavus ve Kral olarak da bilinen takım yıldızdır.²⁹ Buna Mihrâb da denir. Üçüncü kadir yıldızlardan mukavves bir hat üzere bulunan üçü parlak, sekizi sönük yıldız topluluğundan, ellerini hareket ettirerek kaçan bir adam şeklinde tasvir edilmiştir.³⁰ Aynî bir başka şiirinde Mülteheb'e Anadolu halkının Keykavus dediğini bildirir:

*Mültehib kim aña Keykâvûs didiler ehl-i Rûm
Ejdehâ vü Hâris oldum pâsbânem ya kimem*³¹

*Bişinci peykere 'Avvâ digil³² hem kevkebi kebdür
Aña Hâris dahı dirler semânuñ oldı derbâni* 32

Beşinci surete Avvâ de. Onun yirmi iki yıldızı vardır. Gökyüzünün kapıcısı olan bu surete Hâris de derler.

²⁶ Alemdar, *Kur'ân-Astronomi İlişkisi*, 349.

²⁷ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 28-29.

²⁸ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 35.

²⁹ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 62.

³⁰ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 30.

³¹ Mermer, *Karamanlı Aynî ve Divanı*, 262.

³² 'Avvâ digil: Metinde 'Avvâd-ı Kül şeklinde.

‘Avvâ’ya (Yun. Boötes. Fr. La Bouvier) Nakkâr, Sannâc, havlayan köpek manasına Kelbünnebbâh da denir.³³ Ebu’l-Fazl İbrahim bin Kemaleddin’e ait Farsça bir melhemenin Türkçe tercümesinde ismi ‘Avâtır olarak geçmektedir.³⁴ Bu sureti eskiler sağ elinde değnek, sol elini Dübb-i ekber’in kuyruğundan tutmak için uzatmış nara atan bir adama; sonraki gözlemciler ise bu suretin civarında teleskop yıldızlarından iki adet tazı sureti tahayyül ederek sol elinde tazıların yularını tutmuş bir çobana benzetmişlerdir. Dahilüssüre olarak yirmi iki yıldızı vardır. Haricüssüre olarak, Akreb burcu başlarında bulunan birinci kadirde Simâk-ı râmih adında bir yıldız iki ayağı ortasında parıldar. Bu yıldız gökyüzünde görünen yıldızların çoğundan daha parlaktır. Bir miktar ön tarafında görünen üçüncü kadir yıldızlardan, Mizan burcu sonlarında bulunan parlak yıldız suretin sol ayağında bulunur ve Sâkul‘avvâ, Rumh-ı râmih ve Kelb-i râmih adıyla bilinir. Simâk-ı râmih bazı kuzey beldelerinde batmadığından ona Hârisüssemâ ve Hârisüşşimâl de denilmiştir. ‘Avvâ’nın başında, omuzlarında ve asasında bulunan yıldızlara Zibâ; sol eliyle bileğinde ve elinin etrafında bulunan birtakım küçük yıldızlara Evlâdüzzibâ denilmiştir.³⁵

‘Avvâ Ay’ın on üçüncü menzildir. Farsça ilm-i nücum kitaplarında, biri dördüncü diğerleri üçüncü kadirde olmak üzere dört yıldızla, Sünbüle’nin solunda lamelif şeklinde tasvir edilmiştir.³⁶ Birunî de *Tefhîm*’de onun dört yıldızdan oluştuğunu ve arslanın ardından havlayan köpeklere benzetildiğini söyler.³⁷ Birunî bir diğer eseri *Âsâru’l-Bâkiye*’de ise beş yıldızdan oluştuğunu, ucu aşağı doğru eğik çizildiğinden “dönen, kıvrılan” anlamlarına gelen ‘Avvâ adı verildiğini, Azra’nın (Sünbüle) iki göğsü ve kanadı üzerinde durduğunu belirtir.³⁸ ‘Avvâ’nın beş yıldızı kuzey yönüne meyillidir ve bu meyil Zâviyetülavvâ denilen bir açı oluşturur.³⁹

Türkçede Sığırtmaç, Çoban takımyıldızı olarak bilinen ‘Avvâ astronomi tarihinde tanınan en eski burçlardan olması ve kendisini teşkil eden yıldızların çok açık biçimde görülmesiyle meşhurdur. Bir inanışa göre ‘Avvâ, kuzey yarım kürede bulunan takımyıldızların oluşturdukları hayvan suretlerini birbirinin şerrinden koruyan bir çoban hüviyetindedir.⁴⁰

Sekizdür Fekkenüñ cirmi yigirmi ve sekiz Câsî⁴¹
Çökübdür ya’nî diz üzre bulunmaz hiç akrânı

33

Fekke’nin yıldızı sekiz, Câsî’nin yirmi sekizdir. Câsî diz üzre çökmüş vaziyettedir, bir benzeri yoktur.

Fekke (Yun. Corona Borealis, Fr. Courann boreale), Kuzey Tacı olarak bilinen takımyıldızdır. Fekke; kırık, kopuk manasına gelen bir kelimedir. Bu takımyıldıza Fekke-i şimâlî denmesinin sebebi Arapların ve Uluğ Bey’in bu takımyıldızı oluşturan yıldızların dizilişini kopuk bir daire biçiminde görmelerinden kaynaklanmıştır.⁴² Bilinen başka bir adı Kuzey Tacı anlamına gelen İklîl-i şimâlî’dir.

³³ Musaffa, *Ferheng*, 533.

³⁴ Şeref Boyraz, *Fal Kitabı-Melhemeler ve Türk Halk Kültürü* (İstanbul: Kitabevi, 2006), 288.

³⁵ Ahmed Hamdi, *Suverü’l-Kevâkib*, 32.

³⁶ Musaffa, *Ferheng*, 533.

³⁷ Ebu Reyhan El-Birunî, *The Book of Instruction In The Elements Of The Art Of Astrology-Kitâbu’t-Tefhîm li evâili smâati’t-tencîm* (Londra: Luzac & Co, 1934), 163.

³⁸ Ebu Reyhan El-Birunî, *Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2011), 372.

³⁹ Musaffa, *Ferheng*, 533.

⁴⁰ Alemdar, *Kur’ân-Astronomi İlişkisi*, 359.

⁴¹ Câsî: Metinde câyı şeklinde.

⁴² Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 39.

Bu adı almasının sebebi Şarap Tanrısı Dionysos'un, kendisinin bir Tanrı olduğuna Girit kralı Minos'un güzel kızı Ariadne'yi ikna etmek için Afrodid tarafından tasarlanan tacını göğe fırlatmasına dayandırılır.⁴³

Türklerin Fakirler Kâsesi, Acemlerin Kâse-i dervişân, müneccimlerin İklîl-i şimâlî,⁴⁴ Arapların Kasatulmesâkîn dedikleri bu takımyıldız, sekiz yıldızdan oluşan yarım bir daire şeklindedir ve Câsi ile 'Avvâ arasında yer alır. Aslında Fekke, İklîl-i şimâlî'nin parlak yıldızıdır.⁴⁵

Câsi ise, Aynî'nin de tasvirine uygun olarak, diz çöken demektir.⁴⁶ Buna Câsi 'ala rekîbe, Râkıs ve Herkül de denilir. Bir elinde çiçek, diğerinde iki yılan başıyla karışık bir çiçek bulunan ve dizleri üzerinde dans eden bir adama benzetilmiştir. Dahilüssüre yirmi sekiz, haricüssüre bir adet yıldızdan oluşur.⁴⁷

*Dahî Lûrâ on encümdür içinde kerkesi konmuş
Dücâce on yedi anuñ micerre oldı meydânı* 34

Lûra on yıldızdır, içinde Kerkes (Nesr-i vâki') konmuştur; Dücace on yedi yıldızdır, bulunduğu yer Micerre'dir.

Lûrâ (Yun. Lyra, Fr. Loura), Çalgı takımyıldızıdır. Lir, Lûra, Sülhefat, Muğraka, Kerkes, Kerkes-i Felek Çeng-i Rûmî, Şelyak (Şilyak), Sanc şeklinde kaynaklarda yer alır⁴⁸. Buna Arapların Şelyak (su kaplumbağası) demesinin sebebi Uluğ Bey'in *Zic-i Sultânî* adlı eserinde bu adla anılmasına bağlanır ve kaplumbağa kabuğuna gerilen tellerle yapılan çalgıdan esinlendiği kaydedilir. Grek mitolojisine göre Tanrıların habercisi Hermes bir gün deniz kenarında bir kaplumbağa kabuğu bulur. Kabuğun üstüne teller takılınca çok güzel sesler çıkaran, bugün lir diye bilinen müzik aleti ortaya çıkar. Hermes yaptığı liri hediye olarak güneş tanrısı Apollon'a götürür ve ona çalmasını öğretir. Alet daha sonra Apollon'un oğlu Orfeus'un eline geçer. Orfeus bu çalgıyı çalarak gelmiş geçmiş en iyi şair ve müzisyen olur.⁴⁹

On adet yıldızdan bir kaplumbağa şeklinde tasvir edilmiştir. Bu surette sönük yıldızlardan oluşan küçük bir üçgen yanında Cedî burcu başlarında, birinci kadirde Nesr-i vâkî (Kerkes/Kartal/Çullanan) isminde yalnız ve meşhur bir yıldız bulunur.⁵⁰

Dücâce, (Yun. Cygnus. Fr. Cygne.) Kuğu takımyıldızıdır. Kuzey yarım kürede bulunur. Yıldızlarının haç biçiminde dizilişinden ve Hz. İsa'nın çarmıha gerilişinden hareketle Kuzey Haçı olarak da anılmıştır.⁵¹ Micerre (Kehkeşân) ortasında ve civarında bulunan on yedi yıldızdan, yemlenmek için kanadını açmış ve başını uzatmış olan büyük bir tavuk resmindedir. Nesr-i vâki'in bir mızrak miktarı güney yönünde Micerre ortasında büyük bir haç resmini teşkil eden büyük ve parlak yıldızları vardır. Bunlardan üçüncü kadirde dört adet parlak yıldız Araplar Fevâris ve yine Kehkeşân'da, Dücâce'nin kuyruğu ucunda bulunan yıldız Zenebüddücâce (Ridf) ve bu parlak

⁴³ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 66.

⁴⁴ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 33.

⁴⁵ Musaffa, *Ferheng*, 53.

⁴⁶ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 23.

⁴⁷ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 33.

⁴⁸ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 29; Musaffa, *Ferheng*, 673; Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 34.

⁴⁹ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 29, 99.

⁵⁰ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 34.

⁵¹ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 63.

yıldızın bir miktar batı yönünde üçüncü kadirde, Cedî burcu ortalarında görünen yıldız Minkarüddüçâce denir. Adı geçen bu dört yıldızdan biri Düçâce'nin sağ kanadında ve ikisi sol kanadında, Sadruddüçâce adlı yıldız da Delv burcu dairesinde, tavuk suretinin göğsünde yer almaktadır.⁵²

*On üç keffü'l-hadîb ile nücûmı Zât-ı Kürsîniñ
Çü hunnâ rengidür anuñ hızâbındaki elvânı* 35

Zât-ı kürsî'nin yıldız sayısı Keffülhadîb ile birlikte on üçtür, onun avuç içi kına rengindedir.

Keffülhadîb, Kınalı el yıldızıdır. Bu isim Zâtulkürsî suretinde tasvir edilen kadın suretinin avuç içinden hareketle verilmiştir.⁵³ Muazzam-ı süreyyâ'dan kavisli bir hat şeklinde bazı küçük yıldızların Zâtulkürsî suretindeki bu yıldız kadar uzayıp bitişmesi münasebetiyle Araplar bu yıldız Keffüssüreyyâ, Zâtulkürsî civarında tahayyül edilen devenin baş tarafında bulunmasından dolayı da Sinâmünnâka demişlerdir.⁵⁴

Zâtulkürsî (Yun. Cassiopeiae. Fr. Casiopee), Koltuk takımyıldızıdır. Altıkardeş, Kraliçe isimleri de bu takımyıldızı karşılar.⁵⁵ On üç yıldızdan oluşmaktadır.⁵⁶ Yıldızlarından altısı meşhurdur. Zâtulkürsî sureti üçüncü ve dördüncü kadir yıldızlardan oluşan bir küme olup bir sandalyeye benzemesi dolayısıyla kolaylıkla tanınabilir. Bu suretin Sadr-ı zâtulkürsî, Keffülhadîb yıldızları ile daha birçok küçük yıldız sandalyenin oturulacak mahallini teşkil ederler. Sandalyenin yaslanılacak bölümünü ise Fahz-ı zâtulkürsî, Rükbetülkürsî, Sâk-ı zâtulkürsî yıldızlarının teşkil ettiği eğri oluşturur. Bu kürsüde bir kadının oturduğu tasavvur edilmiştir.⁵⁷

*Şecâ'at kevkebi gevdür bu Persavüşdağı gel gör
Götürmüş re'sini gûluñ elinde tîr-ı bürrânı* 36

Bu Persavüş'taki yıldızlar yirmi altıdır. Elinde keskin kılıcı, Gül'un başını kesmiş görünür.

Persâvuş (Fr. Persée) Hâmil-i resülgül, Resülgül, Bersâveş, Fersâvuş, Fâris, Eflarus, Kahraman, Atlı, Üçlü Balık Oltası gibi adlarla da anılan takımyıldızıdır. Buna "Atlı" denmesinin sebebi Grek mitolojisine göre Peresüs'un kanatlı at Pegasus'a (Feresülazam) binmiş olmasından kaynaklanır.⁵⁸ Yirmi altı yıldızdan, sağ ayağını kaldırıp sol ayağı üzerinde durmuş; sağ elinde bir bıçak ve sol elinde bedeninden kesilip ayrılmış bir canavar başı olan bir adam sureti şeklindedir. Sol elinde tuttuğu canavar başını oluşturan yıldızlardan biri Sevr burcu ortalarında, birinci veya başka bir rivayete göre ikinci kadirde, zaman zaman rengini değiştirmesiyle dikkat çeken Neyyir-i resülgül adındaki kırmızı bir yıldızdır. Bu yıldız bazı sönük yıldızlardan oluşan bir kavisle Süreyyâ'ya ulaşır.⁵⁹

⁵² Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 35.

⁵³ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 58.

⁵⁴ Birunî, *Tefhim*, 163.

⁵⁵ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 61.

⁵⁶ Musaffâ, *Ferheng*, 53.

⁵⁷ Musaffâ, *Ferheng*, 302; İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 46-47.

⁵⁸ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 11.

⁵⁹ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 21-22.

'Anâzuñ yıldızı yeddür yedinde dutduğı 'âne
Anuñ dūşinde dūşmişdür gör ol 'ayyûk-ı rahşânı 37

Anaz, 'Âne'nin elinde tuttuğı yıldızdır, parlak Ayyuk, onun (Âne) omzunda yer almıştır.

'Anâz/'Înâz (Keçi) ve Ayyûk (Yun. Anixos, Fr. Capella), Mümsikülane takımyıldızında bulunan yıldızlardır. Mümsikülane (Mâsikülinân, 'Înândâr) (Yun. Auriga. Fr. Cocher. Alm. Fuhrmam) Arabacı takımyıldızdır. Kuzey yarım kürede yer alır. Otuz beş yıldızdan ibarettir. Bu suret bir elinde bir dizgin diğesinde kamçı ayakta durmuş bir adam şeklinde tasvir edilmiştir.⁶⁰ Anâz, suretteki adamın sol kolunda tuttuğı yıldızdır.⁶¹ Mümsikülane'nin yıldızları aynı zamanda bir çadırı da andırdığından Araplar bu yıldızlara "Hibâ" demişlerdir. Surette yer alan adamın sol pazusunda bulunan iki yıldız "Cedyeyn (Keçiler)" ve bu ikisiyle birlikte Ayyuk'a 'Anâz ve Rakîb-i Süreyyâ da denilmiştir.⁶²

Ayyûk (Göğün tepesi) semanın en parlak beşinci⁶³ veya altıncı yıldızdır.⁶⁴ Farsçası Sürûş'tur. Mümsikülane suretinde tasvir edilen adam suretinin sağ pazusunda (beyitten hareketle omzunda) yer alır. Ayyûk'un peşinde Büz (Keçi/Anâz) ve Büzgalegân (Cedyeyn) denilen üç yıldız bulunduğundan Ayyûk'a Büzbân (Çoban) da denir. Ayyuk parlak ve sarı renktedir. Güneş sistemine kırk altı, yeryüzüne ise otuz iki ışık yılı mesafededir. Sıradan bir gözle bakıldığında tek yıldız, ispektroskopla bakıldığında biri diğerdinden parlak iki yıldız gibidir. Ayyuk'un görüldüğü dönemlerde susuzluğun arttığına dair inanışlar söz konusudur⁶⁵

*Nedür Havvâ nedür Hayye bu Hayye Hay kevâkibdür
Sanasın Mûsâdur Havvâ elinde Hayye sü'bânı*

*Dahı Havvâ ked encümdür nedür Râ'î nedür Kelbi
Segî Câsînüñ alında bunun yüzinde Çûbânı 38-39*

Nedir Hevâ, nedir Hayye? Bu Hayye on sekiz yıldızdır. Sanki Hevâ Musa, Hayye ise elindeki yıldır.

Hevâ yirmi dört yıldızdır, Râ'î (Çoban) nedir, Kelbi nedir? Köpeği, Câsî'nin alında, bunun yüzünde ise Çobanı.

Hevâ/Havvâ (Yun. Ophiuchus. Fr. Ophiuchus), Türkçede Yılandı, Farsçada Mârefsâ olarak adlandırılır.⁶⁶ Güney yarım kürede bulunan bir takımyıldızdır. Beline bir yılan sarıp, yılanın başı ve kuyruğuna iki eliyle yapışmış bir yılanı şeklinde tasavvur edilmiştir. Akreb burcunun kuzey tarafında, bir ayağı Res-i akreb yıldızlarından alınmakla Hayye ile beraber ve karışık görünürler. Hevâ'ya müteallik dahilüssûre yirmi dört ve haricüssûre beş yıldız vardır. Resülhevâ isminde, başında ikinci kadirden parlak bir yıldız, Nesr-i vâki ve Nesr-i tâir ile eşkenar üçgen şeklinde

⁶⁰ Birunî, *Tefhim*, 160; Musaffa, *Ferheng*, 752.

⁶¹ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 23.

⁶² Musaffa, *Ferheng*, 752.

⁶³ Musaffa, *Ferheng*, 539

⁶⁴ "An Etymological Dictionary of Astronomy and Astrophysics", Son güncelleme 17 Temmuz 2024. <https://dictionary.obspm.fr>

⁶⁵ Musaffa, *Ferheng*, 539; Birunî, *Tefhim*, 163.

⁶⁶ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 116; "An Etymological Dictionary of Astronomy and Astrophysics", Son güncelleme 17 Temmuz 2024. <https://dictionary.obspm.fr>

görünürler.⁶⁷ Hevâ'nın başında yer alan yıldızlar bir dizi halinde görüldüğünden Nesk-i Şâmî ve akabindekiler Nesk-i Yemânî, bu iki dizi arasına Ravza, buradaki yıldızlara Ağnâm, Heva'nın başındaki yıldız Râî, onun üzerindeki de Kelbürrâî (Resülcâsî) denir.⁶⁸ Çoban ise Hevâ da yer alan bazı yıldızların ile oluşturduğu bir sürüyü gütmekte olan Kelbürrâî yıldızını karşılar. Aynî'nin yukarıdaki beytinde adı geçen çobandan kasıt bu olabilir.

Hayye (Yun. Serpens. Fr. Serpent), Yılan takımyıldızıdır. Buna Hayyelhevâ da denir. On sekiz yıldızdan, Hevâ'nın belinde büyük bir yılan şeklinde tasvir edilmiştir. Bu takımyıldız Hevâ'nın iki yanında yer alan iki ayrı parçadan oluşmaktadır. Bu iki parça yılanın başı ve kuyruğunu oluşturur. Mitolojiye göre yılan Ophiuchus, bir gün bir yılan öldürür. Başka bir yılan ağzında bir bitkiyi ölü yılanı yedirerek onu diriltir. Yılan o bitkinin bir parçasını kaparak insanları diriltme yeteneği kazanır. Bugün hekimlerin sembolü olan yılan da bu anlatıya dayanır.⁶⁹

*Biş encüm sehm ü üstinde tokuz encüm 'Ukâb olmuş
Sorarsan Nesr-i Tâ'irden 'Ukâb içinde tayrânı* 40

Sehm beş, üzerindeki Ukâb ise dokuz yıldızdır. Nesr-i tâir'den sorarsan Ukâb içerisinde uçmaktadır.

Sehm (Yun. Sagitta. Fr. Flèche). Okçuk takımyıldızıdır. Grek mitolojisine göre bu ok; Herkül'ün kartalı öldürmek için kullandığı ok, güneş tanrısı Apollon'un Kiklopları (Tepegözler) öldürmek için kullandığı ok ya da Eros'un insanları âşık etmek için kullandığı oktur.⁷⁰ Nesr-i tâir ile Minkarüddüce arasında; oku doğu yönünde ve ok gezi batıya doğru beş yıldızdan bir ok şeklindedir. Bu takımyıldız Nebi,⁷¹ Elnasl, Avistes, Tîr adları da verilmiştir.⁷²

'Ukab (Yun. Aquila. Fr. Aigle Volant), Kartal takımyıldızıdır. Kuzey yarım kürede bulunur Akap, Tavşancıl, Kerkes-i felek isimleri de bu takım yıldız için kullanılır.⁷³ Dokuz yıldızdan oluşan bir tavşancıl kuşu şeklinde düşünülmüştür. Nesr-i tâir ise, beytin de işaret ettiği gibi, bu suretin iki kanadı arasında Cedî burcu ortalarında, rengi ve ışığının değişmesiyle bilinen parlak bir yıldızdır.⁷⁴

*On encüm oldu Dülfin dahi At başını dörd encüm
Yigirmi yıldız ol bir at gör al menzilde fürgânı* 41

Delfin on yıldızdır ve At başı dört yıldız. Fergânda yirmi yıldızdan oluşan bir At şekli gör.

Delfin (Yun. Delphinus. Fr. Douphine), Yunus takımyıldızıdır. Kuzey yarım kürede bulunur. Bu takımyıldızın gökte yer almasının sebebi olarak bir yunus balığının haksız yere Dicle nehrine atılan Yunus peygamberi yutması ve Tanrı'nın affi üzerine onu karaya taşınması gösterilmiştir. Grek mitolojisine göre ise yunus, tanrı Poseidon'un karısı Amfitrit'i elde etmesine yardımda bulunmuş,

⁶⁷ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 36.

⁶⁸ Musaffâ, *Ferheng*, 212.

⁶⁹ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 115.

⁷⁰ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 79.

⁷¹ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 37.

⁷² Musaffâ, *Ferheng*, 417.

⁷³ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 56.

⁷⁴ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 38.

bu nedenle gökteki yerini hak etmiştir.⁷⁵ Delfin, on yıldızdan oluşan bir Yunus balığı şeklinde düşünülmüştür.

Beyitte “At” şeklinde anılan Feresülazam (İng. Pegasus. Fr. Pegase), “At başı” olarak anılan ise Kıtatulferes’tir (Yun. Equleus. Fr. Petit Cheval). Feresülazam (Feres-i zülcenâh) Kanatlı At takımyıldızıdır. Yirmi yıldızın oluşturduğu, sağrısından aşağısı kesik bir kanatlı at şeklindedir. Bütün yıldızları içerisinde her kenarı bir mızrak uzunluğunda kuzey kenarı güney kenarından biraz kısaca dörtgen şeklinde; üçü ikinci, biri üçüncü kadirden dört adet parlak yıldızı vardır. Bu dörtgen Kıtatulferes adını alır. Bu yıldızlardan dörtgenin kuzey doğu açısında, Hut burcu sonlarında bulunan yıldız Sürretülferes (Şimalülfergülmuahhar); Güney doğu açısında, Hamel burcunun kuzey yönünde bulunan yıldız Cenâhülferes; kuzey batı açısında, Hut burcu ortalarında bulunan yıldız Şimâlülfergülmukaddem (Menkibülferes); güneybatı açısında bulunan yıldız Cenbulfergülmukaddem (Metnülferes) adı verilmiştir. Bu dörtgene Araplar benzerliğinden dolayı kova demişlerdir. Bunlar ayın menzillerinden iki menzil olduklarından münecimler ikişer taksim ederek Menkibülferes ve Metnülferes adlı yıldızlara Ferg-i mukaddem; Sürretülferes ile Cenâhülferes adlı yıldızlara Ferg-i muahhar adını vermişlerdir.⁷⁶ Bu suretin yakınında yine at başı şeklinde olan Feres-i asgar yer alır. Bu iki takımyıldızın Hz. İsa zamanından önce de bilindiği rivayet edilmektedir. Batlamyus bunlardan Feresülazam’a beygir manasına gelen Hippoos, Feresülasgar’a Hippou Protome adını vermiştir. Hintliler Feresülazam’a kurbanlık beygir anlamında Aswa Medha ismini takmışlardır.⁷⁷

Yunan mitolojisinde ise Pegasus’la ilgili birçok rivayetten birine göre, Pegasus yılan saçlı canavar kadın Medusa’nın kanı ile deniz köpüğünden doğmuş; denizden doğduğu için gökte canlandırılan eski biçiminde yalnızca üst yarısı görülmüştür.⁷⁸

*Yigirminci olan sûret adı Enzir ümîdildür
Kamu necmi yigirmi üç ne cânđur gör bu cânânı*

*Bu adı Rûmîler dirler ‘Arab zencîrlü ‘avrat dir
Acemler gördiler anuñ saçında Şâh-ı mârânı* 42-43

*Yirminci suretin adı Enzir imîdil (Andromeda)’dır. Bütün yıldızları yirmi üçtür ki gör ne candır.
Bu ismi Rumlar verdiler, ona Araplar zincirli avrat derler, Acemler ise saçıdaki şahmaranı gördüler.*

Bu iki beyitte anlatılan İmreetülmüselsele’dir (Yun. Andromeda. Fr. Andromède. Al. Andromeda). Türkçede Zincirli Kadın, Zincirli Prenses, Zincirli Avrat, Dul Kadın, Kocasız Kadın gibi adlarla anılmıştır. Acemlerin Bîşevher, Zenbezencîrbeste dedikleri bu yıldız beyitten hareketle yine onların Şâh-ı mârân dedikleri de düşünülebilir. Divanda Enzir ümidîl (اندرامدل) şeklinde yer alması Andromeda (اندرومدا) kelimesinin yanlış istinsahı olabileceği gibi bu takımyıldızın farklı bir ismi de olabilir. Kuzey yarım kürede Hâmil-i resülgûl (Perseus) ile Feres-i azam (Pegasus) suretleri arasında bulunan bir takımyıldızdır. Yirmi üç yıldızın birbirine yakın bir şekilde toplanarak kuzey ve güney yönünde kollarını açmış bir kadın sureti oluşturduğu tahayyül edilmiştir. Farklı rivayetlere

⁷⁵ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 116-117; Farklı rivayetler ve geniş bilgi için bk. Örs, “Takımyıldızların Mitolojik Öyküleri”, 61-62.

⁷⁶ Ahmed Hamdi, *Suverü’l-Kevâkib*, 41.

⁷⁷ Alemdar, *Kur’ân-Astronomi İlişkisi*, 363.

⁷⁸ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 79. Rivayetler için bk. Örs, “Takımyıldızların Mitolojik Öyküleri”, 70-72.

göre ellerinde veya ayaklarında bazı gizli yıldızlar silsilesiyle bir zincir resmi de tahayyül edilmiştir. Serretülferes adlı yıldızın takriben yedi zira miktarı uzağında İmreetülmüselsele yıldızlarından olan Cenbülmüselsele diğer adıyla Batnulhût veya Rişâ isminde birinci veya ikinci kadirden bir yıldız bulunur. İmreetülmüselsele'nin kuzey yönünde bir kılıç resmi tahayyül edilip sanki tasvirdeki kadın elini uzatmış da onu almak istiyormuş gibi düşünülmüştür.⁷⁹

Grek mitolojisine göre Habeşistan kraliçesi Kassiepeia, kendisinin Poseidon'un kızları deniz perileri Nereidlerden daha güzel olduğunu iddia ederek böbürlenmektedir. Buna kızan deniz tanrısı Poseidon, deniz canavarı Ketus'u Etiyopyalılardan üstüne salmış; Kral Kifeus, ondan kurtulmak için çareyi kızları Prenses Andromeda'yı kurban edilmek üzere zincire vurmakta bulmuştur.⁸⁰

*Reşâ kim aña Batnü'l-Hût dirler menzil olmuşdur
Olur ol menzile menzil belî bu dilberüñ rânı* 44

Rişâ, Batnûlhût da denilen bir menzildir, o menzilin yeri de bu dilberin (İmreetülmüselsele) uyluğudur.

Rişâ (metinde Reşâ şeklinde harekeli), ip demektir. Ayın yirmi sekizinci menzildir. Araplara göre ayın son menzili budur. İçlerinde parlak bir yıldızın da bulunduğu bir yıldız kümesidir. Buna Rişâ denmesinin sebebi yıldızlarının halka şeklinde bir ipe benzetilmesinden dolayıdır. Yıldızlarının bir kısmının Hut (Balık) suretinde bulunmasından dolayı Batnulhût, bazı yıldızlarının İmreetülmüselsele suretinde bulunmasından dolayı Cenbülmüselsele ve Habîbü'l-müselsele olarak da bilinir.⁸¹ Divan şairi Cevrî'nin tasvirine göre Rişâ, çevresinde altı küçük yıldız bulunan badem şeklinde büyük bir yıldız olup bir ucu doğuya doğru eğiktir.⁸²

*Hamel evvel on üç encüm olupdur hâne-i Mirrih
Butayn anda karıncukdur iki karnında Şirtânı* 48

Birinci burç Hamel'dir, Merih'in hanesidir. Butayn onda karıncık, Şirtân iki boynuzudur.

Hamel (Yun. Aries. Fr. Belier) Koç burcudur. Kuzu, Kebş, Bere, Bere-i Felek bu burç için kullanılan isimlerdendir. Koç burcu, Kuzey yarım kürede burçlar kuşağında bir takımyıldızın adıdır. Dahilüssüre on üç, haricüssüre beş yıldızdan oluşur. Butayn, karın anlamındaki batn kelimesinin ism-i tasgiridir ve karıncık demektir. İki veya üç yıldızdan oluşur. Hamel suretinin karnında, kuyruğunda veya oyluğunda yer aldığı düşünülür.⁸³ Birünî'ye göre bunun ism-i tasgirle küçültülerek okunmasının sebebi, ayın menzillerinden olan Batn-ı Hût'a göre Araplarca daha küçük gözlemlenmesinden kaynaklanmaktadır.⁸⁴ Butayn'ın üç yıldızdan oluştuğunu düşünenler onu bir sacayağı gibi üçgen şeklinde tasvir etmişlerdir.⁸⁵

⁷⁹ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 22-23.

⁸⁰ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 119.

⁸¹ Musaffa, *Ferheng*, 88, 376.

⁸² Boyraz, *Fal Kitabı*, 425.

⁸³ Musaffa, *Ferheng*, 89.

⁸⁴ Birünî, *Maziden Kalanlar*, 370.

⁸⁵ Mehmet Terzi, "Yazıcı Salih (Selahaddin) Kitabuşşemsiyye (Melhame-i Şemsiyye) dil özellikleri-metin-söz dizini" (doktora tezi, İnönü Üniversitesi, 1994), 284; Boyraz, *Fal Kitabı*, 426; İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 107.

Beyitte Şirtân okunan kelime daha çok Şartân, Şeretân, Şerateyn veya Seretân (Fr. Sharatan, Charatan) olarak bilinen ayın birinci menzildir. İki parlak yıldızdan oluşur. Bu yıldızlar Hamel'in boynuzları gibi durmaktadır. Bunların kuzey yönünde bulunan küçük bir yıldız bazıları Şeretân ile birlikte zannedip, menzilin üç yıldızdan oluştuğunu söyleyerek menzili şart kelimesin çoğulu olan "Eşrât" kelimesiyle adlandırmış, gerekçe olarak da bunların batması yağmurun başlamasının alameti, şartıdır demişlerdir.⁸⁶ Birunî iki işaret anlamına geldiğini söylediği Şeretân ismiyle ilgili olarak; sultanların hassa askerlerine "şurat" dediği için menzile de bu adın verildiğini belirtmiş, bu askerlerin siyah veya başka bir rengi kendilerine alamet, şart olarak seçtiklerini söylemiştir. Birunî ayrıca bu iki yıldızın, Koç'un boynuzu konumunda buldukları için Natha olarak bildiğini ve aralarındaki mesafenin iki zira kadar görüldüğü bilgisini de verir. Yazıcı Salih ve Cevrî Şeretân'ın Sevr burcuna yakın iki parlak yıldız olduğunu, bazılarının buna Karn-ı Hamel dediklerini bildirirler.⁸⁷

*İkinci burcu Sevr oldu otuz üç kevkebe şâmil
Omuzunda Süreyyâsı anuñ başında Debrânı*

İkinci burç otuz üç yıldız kapsayan Sevr'dir. Omuzunda Süreyyâ, onun başında da Deberân vardır.

*Bu peyker nîm-gâv oldu belinden başına kâmil
Belinden ta ayağına varınca oldu noxsânı*

49-50

Bu yıldız, belinden başına tam, belinden ayağına kadar yarım bir öküz şeklindedir.

Sevr (Yun. Taurus. Fr. Taureu), Boğa burcudur. Ud ve Öküz de denir. Kuzey yarım kürede burçlar kuşağı üzerinde yer alır. Milattan önce 4. binyıldan MÖ. 17. yüzyıla kadar ilkbahar ılımasını (ekinoks) gösterdiği için bilinen en eski takımyıldızdır. Çeşitli dönemlerde ve kültürlerde Mısırlıların Apis'i ve Giritlilerin Minotor'u gibi kutsal boğaları temsil etmiştir. Grek mitolojisine göre bu yıldız adını tanrı Zeus'un, boğa kılığına girerek Sidon (günümüzde Sayda kenti) kralı Agenor'un güzel kızı Europa'yı kaçırmaması olayından alır.⁸⁸ Yıldız sayısı hakkında otuz iki⁸⁹ otuz dört, elli bir gibi sayılar zikredilmiştir. Bugün bilinen yıldız sayısı yüz kırk birdir.⁹⁰ Aynî bu sayıyı otuz iki olarak belirtir. Hamel suretinin doğusunda arka kısmı kesik bir öküz suretinde düşünölmüştür. Ayın menzillerinden Süreyyâ ve Deberân da Sevr burcundadır.

Süreyyâ (Fr. Pleiades), Arapçada en-Necm, Farsçada Pervîn ve Türkçede Ülker denilen yıldız topluluğudur. Ayın menzillerindedir. Süreyyâ herhangi büyük bir rakam veya toplamı, servet manalarına gelen servâ (ثروى) lafzından musaggardır. Bulunduğu yeri dar ve yıldızları sık olduğundan Süreyyâ ismini almıştır.⁹¹ Başka bir görüşe göre ise bu yıldızlara Süreyyâ denilmesinin sebebi onların batışı sırasında yağmur yağmasından; servet, yani bolluk bereket olmasından

⁸⁶ İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 106-107.

⁸⁷ Tezi, *Kitâbuşşemsiyye*, 283; Boyraz, *Fal Kitabı*, 426.

⁸⁸ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 18-19.

⁸⁹ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 9.

⁹⁰ Musaffa, *Ferheng*, 152.

⁹¹ İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 108.

kaynaklanır. Bu menzilin güneş ışığı altında ortadan kaybolduğu kırk gün Araplara göre bütün yılın en kötü ve sağlıksız günleridir. Süreyyâ'nın doğuşunun ve batışının mutlaka bir bela getireceğine inanılır. Bunun aksi yönünde Hz. Peygamberin bu yıldızlar hakkında “Yıldız yükselince yeryüzünden afet çıkar gider” veya “tüm şehirlerden afet kaldırılır” şeklinde buyurduğu rivayet edilmiştir. Süreyya, Üzüm salkımını andıran ve birbirine yakın duran altı yıldızdan oluşur. Birunî, Arapların onu koç kuyruğuna benzettiklerini fakat bunun doğru olmadığını çünkü bu yıldızların Boğa'nın kuyruğu üzerinde yer aldıklarını belirtir.⁹² Bu tarif Aynî'nin beytine de uygun düşmektedir.

Deberân (Fr. Al Dabaran), Ay'ın dördüncü menzildir. Sevr burcunda, boğanın örgücü üzerindedir. Buna Deberân denilmesi Süreyyâ'nın dübüründe, yani arkasında bulunmasından kaynaklanır. Yanında birçok sönmüş yıldız bulunan parlak bir yıldızdır. Diğer adları Klanis/Klayis,⁹³ Aynüssevr, Fenik/Fetik, Hâdiünnecm, Tâliünnecm ve Artçı'dır. Aynüssevr denmesinin sebebi Sevr burcunun gözü yerinde olduğu⁹⁴, Türkçe'de Artçı denmesinin sebebi ise Süreyyâ'yı (Ülkeri) izlediği içindir.⁹⁵ Yazıcı Salih ve Cevrî de bu yıldızın, garip parlak ve kırmızı renkte olduğunu ve Sevr'in gözü civarında bulunduğunu belirtirler.⁹⁶

*Beşinci menzili Hek'a⁹⁷ olur Sevr ile Cevzânuñ
Arasında vü Cebbâruñ yüzünde gözlegil anı*

51

Beşinci menzil Hek'a'dır. Sevr ile Cevzâ'nın arasında ve Cebbâr'ın yüzünde onu gözle.

Hek'a (Fr. Btelgohse), Ay'ın beşinci menzildir. Cevzâ (İkizler) suretinin omuzlarından yukarı sacayağı şeklinde üç yıldızdan ibarettir. Kelime anlamı itibarıyla “leke” demektir. Bu menzili atın yan tarafında ayak bileği altındaki kıl yumağına benzettikleri için bu adı vermişlerdir. Başparmak, işaret parmağı ve orta parmağın ucuyla yere dokunarak bırakılan ize de benzetilmiştir.⁹⁸ Farsçada sacayağına benzeyen şeklinden dolayı buna Dîgpâyeye denir. Şekil itibarıyla şin harfinde olduğu gibi ikisi yan yana birisi tek nokta şeklindedir. Hek'a, Cevzâ burcunun üstünde olduğu için ona Resülcevzâ veya Resülcebbâr da denir.⁹⁹

*'Utârid hânesi Cevzâ içinde on sekiz encüm
Ser ü pâsında iki menzil gör ol kadd-ı hurâmânı*

*Birinün ayağı Hen'a¹⁰⁰ Zirâ' ikisinün başı
Bu oğlan Tevemeyn oldı bilürsen kavlı Yunânı 52-53*

⁹² Birunî, *Maziden Kalanlar*, 371.

⁹³ İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 108.

⁹⁴ Musaffâ, *Ferheng*, 276,

⁹⁵ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 9

⁹⁶ Terzi, *Kitâbuşşemsiyye*, 284; Boyraz, *Fal Kitabı*, 426.

⁹⁷ Hek'a: Metinde Hakka şeklinde.

⁹⁸ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 371.

⁹⁹ Musaffâ, *Ferheng*, 860-861.

¹⁰⁰ Hen'a: Metinde Men'a şeklinde.

Utarid'in hanesi Cevzâ'da on sekiz yıldız vardır. O salınan boyu, başında ve ayağında iki menzil olarak gör. Birinin ayağı Hen'a, ikincinin başı Zirâ, Yunan'ın sözünü bilersen bu oğlan Tevemeyn oldu.

Cevzâ (Yun. Gemini. Fr. Gémeaux), İkizler burcudur. Kuzey yarım kürede, burçlar kuşağı üzerinde bulunan bir takımyıldızdır. Tevemeyn dışında Tevemân, Tevemîm, Sevemânî, Düpeyker bunun diğer adlarıdır. Mitolojiye göre ikizler, gemicilerin koruyucuları olup onları korsanlardan ve deniz eşkıyasından koruyan Kastor ve Polluks kardeşlerdir.¹⁰¹ On sekiz yıldızdan oluşan, başları kuzey batı ve ayakları güneydoğuya doğru, Micerre'nin kuzeyinde birbirine sarılmış iki çocuk şeklinde görünürler. Bu suretin Cevzâ olarak adlandırılmasında iki rivayet söz konusudur. Birincisi Cevzâ, Arapça'da "vasat" manasına geldiği, bunun mahalli de semanın ortası olduğu için Cevzâ denmiştir. Diğer rivayete göre ise cevzü'l-fezâ Arapçada derisinin ortası beyaz olan koyuna denilmekte ve bu suretin civarında Güney yarım küre suretlerinden Cebbâr denilen bir takım beyaz ve berrak yıldız bulunmakta olduğu için bu surete Cevzâ denilmiştir; hatta mecazen Cebbâr da Cevzâ olarak anılmıştır.¹⁰²

Hen'a (Fr. Alhan_é), Ay'ın altıncı menzildir. Hen'a kelime anlamı itibarıyla devenin boynundaki yaraya verilen isimdir. Bağ anlamına gelen "beş" ve uç, taraf, kenar gibi anlamları olan "beşen" kelimesinin de Hen'a'nın isimlerinden olduğu şeklinde görüşler vardır.¹⁰³ Birunî kelimenin, bir şeyin üzerini örtmek, bir şeyin iki ucunu birbirine katlamak anlamındaki henea'dan geldiğini belirtmekte; Hen'a'yı Kehkeşân'da Cebbâr'la Cevzâ'nın (İkizler) başı arasında yer alan ve birbirine bir kamçı boyu mesafede bulunan iki parlak yıldız olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁴ Hen'a'nın sahip olduğu yıldız sayısı ve yeri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir rivayete göre Cevzâ suretinin sol omzunda, tersine yazılmış celi lam-ı müfred şeklinde beş yıldızdan, bazılarında göre Kehkeşân'da Cevzâ ile Zirâ-ı makbûza arasında iki berrak yıldızdan ibarettir. Kavs burcunda görünen Zirâulesed de denilen sekiz yıldız ya da Heka'nın bitiminde aralarında bir kamçı boyu mesafe bulunan iki berrak yıldız olduğu da rivayet edilmiştir.¹⁰⁵ Bu yıldızlardan birine Zirr diğerine Meysân denir.¹⁰⁶ Bir başka rivayet de Hen'a'nın Tihyyat olarak adlandırılan üç yıldızdan ibaret olduğu şeklindedir.¹⁰⁷ Yazıcı Salih ve Cevrî Hen'a'yı büyük bir yıldız şeklinde tanımlar ve yanında küçük bir yıldız olduğunu belirtirler. Cevrî ayrıca bu yıldızın bir yumurta şeklinde olduğunu da ifade eder.¹⁰⁸

Zirâ', Ay'ın yedinci menzildir. Zirâ'nın burcu Cevzâ¹⁰⁹ ve Esed¹¹⁰ olarak gösterilmiştir. Beyitten hareketle Aynî'nin de bu yıldızı Cevzâ burcunda saydığı anlaşılmaktadır. Zirâ birbirine

¹⁰¹ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 50.

¹⁰² Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 9-10.

¹⁰³ Musaffa, *Ferheng*, 865-866.

¹⁰⁴ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 371.

¹⁰⁵ İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 109.

¹⁰⁶ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 371.

¹⁰⁷ İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 109.

¹⁰⁸ Terzi, *Kitâbuşşemsiyye*, 284; Boyraz, *Fal Kitabı*, 426.

¹⁰⁹ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 372; Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 127.

¹¹⁰ Musaffa, *Ferheng*, 304; İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 109; Boyraz, *Fal Kitabı*, 334.

bir zira boyu mesafede duran iki yıldızdır. Birunî'nin de belirttiği gibi bu yıldızların yeri ve isimleri hakkında bir hayli ihtilaf vardır.¹¹¹

*Kamer beyti tokuz yıldız içinde Nesre vü gaymî
Müşâbih ya 'nî ol ebr-i sefide yok ki bârânı* 54

Ayın beyti (Yengeç), dokuz yıldız içinde Nesre'dir, o bulutsudur (nebula), yani yağışı olmayan beyaz buluta benzer.

Nesre, hayvanların hapşırırken burunlarından çıkan balgam,¹¹² burnun önündeki çukur¹¹³ anlamlarına gelir. İstilahta ayın sekizinci menzilin adıdır. Harçeng (Yengeç) takımyıldızında bulunan iki yıldızdan ibaret olup araları görünüşte bir karış miktardır. Bu yıldızlar arasındaki boşluğa Milef ya da Milef-i seretan (Yengecin yemliği) denir.¹¹⁴ Menzili oluşturan iki yıldız arasında bir nebula bulunur.¹¹⁵ Yerleri Esed suretinin burnunda bulunmaktadır. Enfünnücüm, Melâze-i şîr, Tere, Terîşâk ve Lehâ da denir.¹¹⁶ Cevrî, Nesre'nin, aynı yerde bulunan ortası delikli iki yıldız olduğunu ve ney delikleri gibi görüldüğünü belirtirken Yazıcı Salih bunları burun deliklerine benzetir.¹¹⁷

*Bu harçeng ile biş burcuñ hisâbın tarz-ı 'aks eyle
Ne'am tâ delve varınca kamerdür mîr ü sultânı* 55

Bu Harçeng ile beş burcun hesabını aks üzere (batıdan doğuya doğru) say. Neam Kovaya varıncaya kadar emir ve sultan Kamerdir.

Harçeng (Yun. Cancer. Fr. Cancer) Yengeç burcudur. Kuzey yarım kürede burçlar kuşağında bulunan takımyıldızdır. Seretan, Kuçuk, Keşef¹¹⁸ ve Kamer'in hanesi olduğundan Burc-ı hilâl¹¹⁹ de denir. Kuzeyinde ve güneyinde Himareyn adını taşıyan Himâr-ı şimâlî ve Himâr-ı cenûbî yıldızları bulunur.¹²⁰ Grek mitolojisine göre Herkül, çok başlı canavar İdra ile boğuşurken, Herkül'ü sevmeyen tanrıça Hera onun dikkatini çekmek için yengeci gönderir. Yengece kızan Herkül onu ayağıyla ezer. Bunun üzerine Hera yengece acıyarak onu göğe yerleştirir.¹²¹

Ne'âm (Ne'âyim), Ayın yirminci menzildir. Deve kuşu şeklinde düşünülmüş, bu adla anılmıştır. Bu menzil sekiz yıldızdan oluşmaktadır. Bunların dördü Micerre'de (Kehkeşân) olup bunlara Vâride denmiş; Micerre nehre benzediğinden bu dört yıldız da ondan su içen deve kuşlarına benzetilmiştir. Diğer dört yıldız Micerre'nin dışındadır. Bunlara Sâdır denilmiş; Micerre dışında yer aldıkları için sudan çıkıp giden deve kuşlarına benzetilmiştir.¹²²

¹¹¹ Yıldızların isimleri ve yeri hakkında bk. Birunî, *Maziden Kalanlar*, 372; Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 127; Musaffa, *Ferheng*, 304; İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 109.

¹¹² Musaffa, *Ferheng*, 783.

¹¹³ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 77.

¹¹⁴ Musaffa, *Ferheng*, 783.

¹¹⁵ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 372.

¹¹⁶ İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 109; Musaffa, *Ferheng*, 783-784; Birunî, *Maziden Kalanlar*, 372.

¹¹⁷ Boyraz, *Fal Kitabı*, 427; Terzi, *Kitâbuşşemsiyye*, 285.

¹¹⁸ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 114.

¹¹⁹ Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitolojyası* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 339.

¹²⁰ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevakib*, 10-11.

¹²¹ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 114.

¹²² Birunî, *Maziden Kalanlar*, 375; İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 112-113.

Delv, Kova burcudur. Güney yarım kürede burçlar kuşağı üzerinde bir takımyıldızdır. Delv-i sipihr, Sâkibülmâ,¹²³ Saka, Könek adları da verilir. Babillilerden beri bir kaptan su döken genç bir adam olarak görülmüştür. İnsan biçimini kullanmayan İslam bilginleri yalnız kabı, diğerleri ise adamı öne çıkarmışlardır. Grek mitolojisine göre bu takımyıldız tanrılara su sunma görevini yerine getirmek üzere Zeus'un kartalı tarafından kaçırılan Ganimede adlı yakışıklı, ölümlü bir genci göstermektedir.¹²⁴

*Esed¹²⁵ kevkebleri kezdür anuñ enfindeki Tarfüñ
İkinci kevkebi olmuşdur bu kezde kevkeb-i sâñî* 56

Esed'in yıldızları yirmi yedidir, onun burnundaki Tarf'ın ikinci yıldızı bu yirmi yedi içinde (Aslan burcundaki) ikinci yıldızdır.

Esed (Yun. Leo. Fr. Lion), Aslan burcudur. Kuzey yarım kürede burçlar kuşağı üzerinde bir takımyıldızdır. Yirmi yedi yıldızdan oluşan bir aslan şeklinde düşünülmüştür. Bu surette Ay'ın menzillerinden olan ve yamuk şeklinde dört adet yıldızdan oluşan Cebhe veya Cebhetülesed denilen dört yıldız da bulunur. Suretin ortasında birinci kadirde Kalbulesed veya Kalbulesedelmelikî, kuyruk kısmında Zenebülesed denilen yıldızlar vardır.¹²⁶

Tarf (Fr. Altarf) veya Tarfe, Ay'ın dokuzuncu menzildir. Göz ucu, gözde kandan oluşan kırmızı nokta manalarına gelir. Eski Farsçada Âzer (veya Âver) de bu yıldız için kullanılan bir isimdir.¹²⁷ İstilahta Aslan'ın gözü manasına da kullanılır. Birbirine yakın iki yıldızdır. Biri Aslan burcuna, diğeri Akrep sureti dışındaki yıldızlara aittir. Bu iki yıldızın karşısında Aslanın kirpikleri denilen el-Eşfâr yıldızları bulunur.¹²⁸ Tarfe'nin bu iki yıldızı kızıl renktedir.¹²⁹

*Mukayyed Cebhe ol kolda¹³⁰ mukarrer Zebre ol bilde
Mu'ayyen Sarfa kuyrukda temâşâ kıl bu arslanı* 57

Bu aslanı gör ki Cebhe kolda, Zübre belde Sarfe kuyrukta bulunur.

Cebhe, Ay'ın onuncu menzildir. Aslan burcunda yer alır. Birbirinden bir kamçı boyu uzaklıkta dört yıldızdan oluşur, kuzeyden güneye doğru eğri bir çizgi şeklinde uzanırlar. Astrologlara göre Aslan yelesinin üzerinde dururlar.¹³¹ Cebhe'nin dört yıldızı Aslanyüreği (Kalbulesed), Aslanbaşı, Algenubi, Aljabha şeklinde adlandırılmıştır.¹³²

Zübre (Zebre), boyun ve omuz demektir. Ayın on birinci menzildir. Aralarında bir kamçı boyu mesafe bulunan iki yıldızdan oluşur. Delik anlamında hurt kelimesinden alınarak sanki her biri

¹²³ And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, 346.

¹²⁴ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 62.

¹²⁵ Esed: Metinde Eser şeklinde.

¹²⁶ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 11.

¹²⁷ Musaffa, *Ferheng*, 496.

¹²⁸ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 372.

¹²⁹ Terzi, *Kitâbuşşemsiyye*, 285.

¹³⁰ kolda: Metinde kulda şeklinde.

¹³¹ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 372.

¹³² Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 24.

Aslan'ın karnına doğru gidiyormuş gibi düşünülüp "hurteyn" de denilmiştir. Aslan'ın boynunun ve yelesinin bulunduğu kısımda kabul edilse de Aslan suretinin kuyruğunda yer alırlar.¹³³

Sarfe (Yun. Denbola. Fr. Denbel), Boncuk demektir. Ayın on ikinci menzildir. Aslan kuyruğu,¹³⁴ Düm-i şîr, Zenebülesed, Kadîbülesed, Kınnebülesed de denir. Bazılarına göre Sarfe birkaç küçük yıldızdan oluştuğu için Araplar ona Sagîre ve Su'bân derler. Eski Farsçada Üdem, Harezm dilinde Mebzû, Soğdcada Vîzû da Sarfe için kullanılan isimlerdendir.¹³⁵ Yazıcı Salih, buna Ramelya denildiği de bildirir.¹³⁶ Aslan suretinin kuyruğunda birinci kaiden parlak bir yıldızdır.

*Yigirmi altı encümden müzeyyen sûret-i 'Azrâ
'Utârid ol gör¹³⁷ iy Vâmık düzinmiş şâh-ı hûbânı*

*Saçında lâm-ı 'Avvâdur Simâk-ı A'zel evcinde
İki sâkında üç kevkeb ki oldur Gafr-ı¹³⁸ gufrânı 59-60*

Azrâ sureti yirmi altı yıldızla süslenmiştir. Ey aşık Utarid ol da gör o güzeller şahı nasıl bezenmiş. Saçında lâm-ı Avvâ, üstünde Simâk-ı azel, iki baldırında sönük üç yıldız vardır ki Gafr'dır.

Azrâ, Sünbüle (Yun. Virgine. Fr. Virgo), yani Başak burcudur. Hûşe, Zen-i dûşîze, Bakire, Salkım, Buğday Başağı¹³⁹ olarak da bilinir. Ekvatorda, Burçlar kuşağı üzerinde bulunan bir takımyıldızdır. Yirmi altı yıldızdan, sağ elini uzatmış, giyinik bir kadın resmindedir. İhtilafli olmakla birlikte bu suretin sağ ya da sol elinde Ay'ın menzillerinden olan Simâk-ı azel adında parlak bir yıldız bulunur, Simâk-ı râmih ve Kalbulesed'le birlikte bir üçgen şekli oluştururlar.¹⁴⁰ Başak burcunun, kesin olmamakla birlikte, adını Grek mitolojisinde tarlaların ve büyümekte olan ürünlerin tanrıçası olan Demeter'den (Roma mitolojisinde Ceres) aldığı rivayet edilir. Tanrıça bir elinde bir palmye dalı diğer elinde ise bir buğday başağı tuttuğu için takımyıldızın ve içerdiği yıldızların başakla ilgili olan adları bu imgeden gelmektedir.¹⁴¹

Simâk-ı azel (Fr. Azimeche), Ay'ın on dördüncü menzildir. Buna Başakçı¹⁴² ve Aslan ayağı da denir. Diğer ayağı oluşturan Simâk-ı ramih'tir. Yıldızın ismi konusunda çeşitli rivayetler vardır: Simâk-ı ramih'in yanında onun mızrağı denilen bir yıldız bulunduğu hâlde Azel'de böyle bir yıldız bulunmadığından, bu menzile silahsız manasına Azel denilmiştir. Yüksekliğinden dolayı Simâk (bir şeyi yükseltmeye yarayan alet) denildiği, Ay'ın bu menzilde olmadığı için bu ismi aldığı görüşleri de vardır.¹⁴³

Gafr, Ay'ın on beşinci menzildir. Bir rivayete göre "bir şeyin üstünü kaplayıp kapatmak" anlamındaki "gafara" fiilinden türemiş olup yıldızları tam görünmediği için bu adı almıştır. Başka

¹³³ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 373.

¹³⁴ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 91.

¹³⁵ Musaffa, *Ferheng*, 470.

¹³⁶ Terzi, *Kitâbuşşemsiyye*, 285.

¹³⁷ gör: Metinde göz şeklinde.

¹³⁸ Gafr-ı: Metinde gıfr-ı şeklinde.

¹³⁹ Ahmet Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 107.

¹⁴⁰ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 12.

¹⁴¹ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 15-16.

¹⁴² Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 93.

¹⁴³ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 373.

bir görüşe göre ise “gafret”ten geldiği ve “aslan kuyruğunun ucundaki kıl” anlamını taşıdığı için bu ismi almıştır. Üç soluk yıldızdan ibaret olup, Sünbüle’nin (Başak) eteğinde, sol ayağı üstünde ve Sünbüle’de bulunan Simâk-ı azel’in arkasında yer alırlar. Arslan burcunun arkası ve Akreb’in önünde bulunduğu için Araplar “burçların en hayırlısıdır” derler. Aslan’ın uzun dişleri ve pençeleriyle, Akreb’in zehri ve iğnesiyle ona işkence ettiğine inanılmış. Birunî, tüm peygamberlerin doğum zamanlarının bu menzilin doğuşuna tesadüf ettiği şeklinde bir görüş olduğunu, fakat Hz. İsa dışındakiler için bunun geçerli olamayacağını söylemiştir.¹⁴⁴

*Terâzûdur sekiz encüm aña mincem durur Eklîl
Zebânû keffesi oldı mu ’addel cümle evzânı*

*Neşâtıyla cihân kasrı tolar ma ’mûr olur Zühre
Kaçan Sevrün sarâyından müşerref kılsa Mizânı* 61-62

Terazî sekiz yıldızdır, o terazinin kolu İklîl, Zübânâ kefesidir. Ölçüleri düzenlidir. Zühre ne zaman Sevr’in sarayından Mizân’i teşrif etse bu neşeyle cihan dolar, mamur olur.

Mizan (Yun. Libra. Fr. Balance), Terazi burcudur. Güney yarım kürede burçlar kuşağı üzerinde bulunmaktadır. Sekiz yıldızdan oluşan bir terazi şeklinde düşünülmüştür. Bu burçta ikinci ve üçüncü kadirde ikişer yıldızla bir dörtgen şekli de gözlenmektedir.¹⁴⁵ Ülgü, Karku, Kuyruklu Yıldız da bu burcun Türkçe isimlerindedir. Altay efsanelerine göre üç geyik, avcılar tarafından kovalanmış, avcının önünden göğe kaçan geyikler gökyüzünde terazi burcunu oluşturmuştur.¹⁴⁶ Grek mitolojisinde ise adalet tanrıçası Astraea’nın cennete mi cehenneme mi gideceklerini belirlemek üzere ölülerin ruhlarını tarttığı terazidir.¹⁴⁷

İklîl (Eklîl), Kuzey Tacı, İklîl-i şimâlî, Fekke-i şimâlî, Kâse-i dervişân, Kâse-i şikeste adlarıyla da bilinen takımyıldızdır. Kuzey yarım kürede bulunmaktadır. Ay’ın on yedinci menzildir. Güneyden kuzeye eğri bir hat şeklinde uzanan, üçüncü kadirde üç yıldızdır. Akreb’in altında yer aldığı için ona İklîl (tac), denilmiştir.¹⁴⁸ Yazıcı Salih, bunu Akrebin alını, Cevrî, aynı anlamda, cebhe-i akreb olarak isimlendirmişlerdir.¹⁴⁹

Zübânâ (Fr. Zubanel), Ay’ın on altıncı menzildir. Zübânâ iğne, Zübânelakreb akrep iğnesi anlamına gelir. Akrep iğneleri şekil itibarıyla akrebin boynuzuna benzediğinden akrebin boynuzu yakıştırmaya da yapılmıştır. Farsçada Serûy, Düşâh-ı kejdüm, Düdest-i akreb, Yedilakreb de bu menzil hakkında kullanılır. Üçüncü kadirde oluşan iki yıldızdan ibarettir. Terazi’nin iki kefesini gösterdiğinden biri Keffetülcenubiyye, diğeri Keffetüşşimaliye olarak adlandırılır.¹⁵⁰ Birunî, bu kelimenin “arkadaşından uzak duran kişi anlamına gelen “zabana” sözünden alınmış olabileceği şeklinde bir rivayetten söz ederek, birbirinden beş zira mesafede gözlemlenen bu yıldızların

¹⁴⁴ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 374.

¹⁴⁵ Ahmed Hamdi, *Süverü’l-Kevâkib*, 13.

¹⁴⁶ Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*, 109.

¹⁴⁷ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 104.

¹⁴⁸ Musaffa, *Ferheng*, 470.

¹⁴⁹ Terzi, *Kitâbuşşemsiyye*, 284; Boyraz, *Fal Kitabı*, 426. İklîl için ayrıca bu çalışmada 33. beytin açıklamasına bakılabilir.

¹⁵⁰ Musaffa, *Ferheng*, 335.

durdukları yer itibarıyla Akreb'in kısıkaçları olabileceğini ama yine de Terazi burcuna ait olduklarını söyler.¹⁵¹

*Bunuñ arduñca kâ kevkeb mu'ayyen burc-ı 'Akrebdür
İçinde menzili kılsañ iki yanında ihvânı 63*

Bunun ardınca yirmi bir yıldız görünen Akrep burcu vardır. Ay'ın menzilleri bu suretin içinde, yanında dostlarıdır.

Kejdüm (Yun. Scorpius. Fr. Scorpion), Güney yarım kürede bulunan bir takımyıldızdır. Akrep, Çadan, Çıyan, Kuyruklu, Uzun Kuyruklu isimleri de bu takımyıldız için kullanılmaktadır.

Eski Grek mitolojisindeki öyküye göre, yer tanrıçası Gaia, tüm hayvanları avlayabileceğini öne sürerek övünen avcı Orion'u cezalandırmak için bu akrebi göndermiş ve akrep de avcıyı topuğundan sokarak öldürmüştür. Ancak daha sonra yılanı Ofiukus avcıya bir iksir vererek onu cezalandırmıştır.¹⁵²

Yirmi bir yıldızdan, başı kuzey doğu ve kuyruğu güney doğu yönünde muntazam bir akrep sureti şeklinde tasvir edilmiştir. Haricüssüre üç yıldız bulunmaktadır. Üç yıldızdan birine İklîl, diğer iki yıldız Şevle denilir.¹⁵³ Ay'ın menzillerinden İklîl bu Akrep suretinin başında, birinci kadirde Kalb-i akreb isminde kırmızı bir yıldız da ortasında bulunur. Zübânâ da bu suret içerisindedir.¹⁵⁴

*İki göz gibidür Şevle¹⁵⁵ bu Kejdüm içre niş oldur
Bu burca vâli¹⁵⁶ hançer-keş ki oldur Türk-i Tarhânî 64*

Şevle iki göz gibidir, Akrep suretinde Akrebin iğnesidir. Bu burca vali hançerkeştir (Merih) ki yetki veren Türk hakanı (Tarkan) odur.

Şevle (Fr. Chomlek), Ay'ın on dokuzuncu menzilidir. Arapça yükselmek manasına “şevl” kökünden bir kelimedir. Daima yüksekte durduğu için bu isim verilmiştir. Akrep suretinin kuyruğunda bulunan iki parlak yıldız olup, Akreb'in iğnesi ve mızrağıdır. Bu iki yıldız arası bir derecelik bir yay mesafesindedir. Şevle'ye Niş-i kejdüm, Zenebülkejdüm, Düm-i akreb, Düm-i kejdüm de denir. Akrebin zehri kuyruğunda olduğu için Araplar buna akrebin zehri manasında Hummetülakreb de demişlerdir.¹⁵⁷

Şevle Akreb'in kuyruğu civarında bulunduğu ve Akreb Merih'in hanesi olduğundan bu beyitte bu burcun valisi olarak Merih gösterilmiştir.

*Otuz bir kevkebi gör kim 'Arab dir Kavs u hem Râmî
Ne'âyum Sâdir ü Vârid açılmış Belde meydânı*

¹⁵¹ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 374.

¹⁵² Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 2.

¹⁵³ And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitolojisi*, 343.

¹⁵⁴ Musaffa, *Ferheng*, 525.

¹⁵⁵ Şevle: Metinde Şüle şeklinde.

¹⁵⁶ vâli: Metinde tâli şeklinde.

¹⁵⁷ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 375; Musaffa, *Ferheng*, 453.

*Bu hey'et At u Âdemdür velî bir sûret olmuşdur
Kemân-ı Çâcî destinde çeküpdür Tîr-i perrânı*

*Bilinden yukarı şahs u hasan olmuş aşagası
İki ay Müşterî anun teni vü bir durur cânı*

65-67

Otuz bir yıldızı gör ki Arap bunlara Kavs ve Râmî der. Neâyim, Sâdir ve Vârid açılmış, Belde meydana bulunur. Bu suret at ve insan şekindedir, elinde çâcî yayla ok atar vaziyettedir. Belinden yukarısı insan aşagısı attır, Müşterinin hanesidir, canı ve teni birdir.

Kavs (Yun. Sagitarius. Fr. Sagittaire), Yay burcudur. Nişâncı, Râmî¹⁵⁸ Burc-ı kemân, Hân-ı kemân¹⁵⁹ da bu burcun isimlerindedir. Otuz bir yıldızdan, başından aşagısı at biçiminde sol elindeki yayı gererek ok atmaya hazırlanan bir okçu şeklinde düşünölmüştür.¹⁶⁰

Belde Kavs burcunda yer alır. Ayın yirmi birinci menzildir. Bu menzil, içerisinde yıldız bulunmayan çölömsü bir alan gibidir. Yay burcunda tahayyül edilen at suretinin yanı başındadır. İki çatık kaş arasındaki boşluğa benzetilmiştir.¹⁶¹ Soğdca ve Harezmcede Merheşik denilen bu menzil, Sad-ı zâbih ile Neâyim (Neâyüm/Neâm) arasındaki yıldızsız bir boşluk olarak tarif edilmiş ve buna Saleb, yani tilki yatağı da denilmiştir.¹⁶² Belde'nin Kavs burcunda altı küçük yıldız olduğu ve senenin en kısa günlerinde güneşin buraya nüzul ettiği,¹⁶³ etrafında başka yıldız bulunmayan parlak bir yıldız olduğu¹⁶⁴ şeklinde görüşler de vardır.

*Cedînüñ Yâsı Nûn-ı Nûn içinde Kâf u Hî encüm
Buni aña vü dâna ol degülsen cehl-i nâdâni*

*Bu Cedyüñ şâhı üstünde olur hem şâh u hem zâ'ı
Buña dahı vü hem Delve veli bil pîr-i keyvânı*

68-69

Cedî suretinin yarısı Balık kuyruğu şekindedir. Balık kuyruklu keçi içinde yirmi sekiz yıldız vardır. Bu Cedî'nin boynuzu üstünde hem şah hem malik olur. Zühal'i buna ve Delve ait bil.

Cedî (Yun. Capricornus. Fr. Capricorns). Oğlak burcudur. Ekvatorun güneyinde bulunan bir takım yıldızdır. Teke, Büz, Büzgale bu burcun diğer isimlerindedir. Grek mitolojisine göre Titanlardan Tyfon'un saldırısından kaçan doğa tanrısı keçi Pan, panik halinde suya atlayıp balık olur ama üst tarafı keçi olarak kalır. Daha sonra tanrı Zeus'a yardım ettiği için göğe yerleştirilir.¹⁶⁵ Yedinci felekte en üstte bulunduğundan, gece gözcüsü anlamına gelen Pâsbân da denir. Zuhâl'in beyti olduğundan çoğunlukla bu gezegenle birlikte anılır.¹⁶⁶ Yirmi sekiz yıldızdan balık kuyruklu

¹⁵⁸ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 113;

¹⁵⁹ And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitolojyası*, 344.

¹⁶⁰ İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 113.

¹⁶¹ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 375.

¹⁶² Musaffa, *Ferheng*, 91.

¹⁶³ İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 113.

¹⁶⁴ Boyraz, *Fal Kitabı*, 392.

¹⁶⁵ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 79.

¹⁶⁶ And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitolojyası*, 345.

bir keçi şeklinde tahayyül edilmiştir. Araplar iki boynuzundaki yıldızlardan birine Sad-ı zâbih diğerine Sad-ı nâire demişlerdir.¹⁶⁷

*Zenûb u Delv ü hem Nehrûñ içinde kırk iki yıldız
Sa'âdetin budur burcu vü menşûrı vü 'üvânı*

*Bûla' Sa'dü's-su'ûd anda vü Sa'dü'l-Ahbiye anda
Olur Sa'dü'l-Melik anda su'ûduñ çâr-erkânı*

*İki sa'd iki keffinde iki sa'd iki menkibde
Sa'âdet ehli olur kim görürse iş bu sa'dânı* 70-72

Kova ve suyun içinde kırk iki yıldız vardır. Saadetin burcu, fermanı, unvanı budur. Bûla', Sadüssuûd, Sadûlahbiye, Sadûlmelik orada dört sütun oluşturlar.

Bu beyitte Zenûb ve Nehr kelimeleri de birer takımyıldız olarak düşünülebilirse de “zenûb” kova anlamına gelen bir kelimedir.¹⁶⁸ Nehr ise aşağıda tanımı yapılacağı üzere bu kovadan dökülen su manasında olabilir. Aynî bu beyitte Delv burcunu ve yıldızlarını tarif etmektedir. Bu nedenle buradaki nehr kovadan dökülen su olarak anlamlandırılmıştır.

Delv (Yun. Aquarias. Fr. Versau). Kova burcudur. Güney yarım kürede burçlar kuşağı üzerinde yer alır. Saka, Könek,¹⁶⁹ Sâkibülmâ da denir. Kırk iki yıldızdan elinde makus bir su testisinden su dökmede olan insan sureti şeklinde tasvir edilmiştir. Bu surette ilk bakışta üçüncü kadir yıldızlardan oluşan bir üçgen ile bir dizi küçük yıldızlardan birbirine bağlıymış gibi uzanan, Hût-ı cenûbî'nin ağzında bulunan Femülhût denilen parlak yıldızla son bulan bir ip gözlemlenir. Bu ip testiden dökülen suyu teşkil eder. Suretin sağ omzundaki yıldız Sadulmelik; sol omzundaki yıldızla beraber koltuğunda bulunan yıldızın ikisine birden Sadussuûd denir. Bunlardan biri üçüncü kadirde olup diğerinden parlakça olduğundan ona ayrıca Neyyir-i sadussuûd adı da verilir. Suretin sol elinde bulunan üç yıldız Sad-ı bula (bel'), sağ elinde bulunan üç parlak yıldız Sad-ı ahbiye denilmiştir.¹⁷⁰

Sadûlbûla, Ay'ın yirmi üçüncü menzildir. Meblû ve Bûla' adlı yıldızlardan oluşur. İkisinin arasında sanki birisi tarafından yutulmuş ve boğazdan göğsüne doğru inmiş görünümü veren belli belirsiz bir yıldız daha vardır. Bu menzilin o yıldız yutup ışığını gizleyen kişiye benzetildiğinden bu şekilde isimlendirildiği söylenir.¹⁷¹

Sadüssuûd'a, Zübüre,¹⁷² Suûd; Eski Farsçada Bend, Benz, Bendî; Soğdcada Bezmeşîr; Harezme'de Sedmesîc gibi isimler de verilmiştir.¹⁷³ Ayın yirmi dördüncü menzildir. Üç yıldızdır. Kuzey ile güney arasında mukavves bir hat şeklindedir. Yıldızlardan biri Cedî (Oğlak) burcunun yıldızlarından olup parlak, diğer ikisi ise Kavs (Yay) burcunun yıldızlarından olup gizlidirler. Bir başka görüşe göre ise bu yıldızlardan kuzeyde olanı Delv (Sakibülmâ) suretindeki kişinin sol

¹⁶⁷ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 16.

¹⁶⁸ Güney yarım kürede bir takımyıldız olan Nehr suretinin ileride görüleceği üzere otuz dört yıldız olduğu kayıtlıdır (Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 45). Bu nedenle beyitte tasviri yapılan bu takımyıldız değildir.

¹⁶⁹ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 62.

¹⁷⁰ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 17.

¹⁷¹ Musaffa, *Ferheng*, 392; Birunî, *Maziden Kalanlar*, 375.

¹⁷² Boyraz, *Fal Kitabı*, 181.

¹⁷³ Musaffa, *Ferheng*, 389.

omzunda, güneydeki ise pazısında yer almaktadır. Araplar bu yıldızın uğurunun diğerlerinden daha fazla olduğuna inandıkları için Sadussuud demişlerdir.¹⁷⁴

Sadülahbiye'ye Sadülhibâ da denir. Ayın yirmi beşinci menzildir. Sâkibülmâ'nın elinde yer alır ve bir kaz ayağına benzetilir.¹⁷⁵ Dört adet yıldızdan oluşur. Yıldızlardan üçü bir üçgen şeklinde, dördüncü yıldız bu üçgenin ortasında yer alır. Üçgenin bu yıldızı gizlediği düşünülmüştür. Ortadaki bu yıldız "sa'd", diğerleri de çevresindeki çadırlardır (hibâyâ). Bu yıldızın doğuşuyla birlikte gizlenen sürüngenlerin ortaya çıktığı düşünüldüğü için menzile bu ad verilmiştir.¹⁷⁶

*Şu cüz' kim âhirü'l-Mâdur dinilür Dıfda'ü'l-evvel
Femü'l-Hût ol durur anuñ mu'azzam cürminüñ şanı*

*Cenûbun Hûtudur zikrüm bil imdi burç olan Hûtu
Otuz dört encüm olmuşdur anun zencîr ü hitâni*

*Müsellesdür muvassaldur iki Balık durur bir burc
Belî Bercîse burc itdi Hudâ bu iki hayvâni* 73-75

Bu suret Âhirülmâ'dır ki ona Dıfdaulevvel de denilir. Bu suretinin büyüklüğüne şan veren odur. Bahsettiğim Hût-ı cenûbî suretidir. Şimdi de burç olan Hût'u bil. Onun zinciri ve balıkları otuz dört yıldızdan oluşur. Bu burçta iki balık birbirine bağlı haldedir. Allah bu iki hayvanı Bercis'in burcu olarak yarattı.

Hût-ı cenûbî, başı doğuya, kuyruğu batıya doğru on bir yıldızdan oluşan bir balık şeklindedir. Femülhût isimli parlak yıldız, suretin ağzında bulunmaktadır.¹⁷⁷ Birunî, Femülhût'un Dıfdaân olarak adlandırılan iki kurbağadan oluştuğunu söyler.¹⁷⁸ Bu beyitte Aynî'nin Âhirülmâ'yı bu iki kurbağadan biri olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Âhirülmâ, Nehr suretinde tahayyül edilen ırmakta, Sevr burcu ortalarında yer alan Âhirünnehr veya Zalîm denilen parlak bir yıldız olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁹

Hût (Yun. Pisces. Fr. Poisson), Balık burcudur. Ekvator ve burçlar kuşağında bir takımyıldızdır. Buna Mâhî, Balık, Semek, Semekteyn, Hût-ı Şimâli, Hûteyn de denir. Otuz dört adet yıldızdan birinin başı batı, kuyruğu doğuya ve diğerinin başı kuzey, kuyruğu güneye doğru gizli bir ipile kuyrukları birbirine bağlı iki balık resmindedir. Bu iki balıktan Feres-i azam'ın arka tarafında ve güney yönünde Hamel burcuna yakın olanına Semek-i mukaddem, diğerine Semek-i muahhar denilmiştir. Bu suretle ilintili haricüssüre olarak dört yıldız daha vardır.¹⁸⁰ Bu suretin meşhur yıldızları, Ay'ın menzillerinden olan Rişâ ve Batnulhût'tur. Balık burcu Müşterî'nin (Bercîs)'in hanesidir.

¹⁷⁴ İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 114.

¹⁷⁵ Musaffa, *Ferheng*, 391; Terzi, *Kitâbuşşemsiyye*, 285.

¹⁷⁶ Birunî, *Maziden Kalanlar*, 376; İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 114.

¹⁷⁷ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 54.

¹⁷⁸ Birunî, *Tefhim*, 163.

¹⁷⁹ Musaffa, *Ferheng*, 6; Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 45.

¹⁸⁰ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 18.

Balık burcu ile ilgili Grek mitolojisindeki anlatıya göre güzellik tanrıçası Afrodit ve oğlu Eros, Ateşte ve yalınlar arasında yaşayabilen, suda ölen dev bir ejderha olan Tyfon ile karşılaşmış; ana oğul ondan kurtulabilmek için balık biçimin dönüşmüşlerdir.¹⁸¹

*Mukaddemdir mu'ahhardur menâzil işbu mevzi'de
Rişânuñ¹⁸² menzilin gözle irişdür aña Heccânı 76*

Burada menziller Mukaddem ve Muahhardır. Rişâ'nın menzilin gözle ve ona beyaz deveyi (İmreetülmüselde bulunan yıldızları) ulaştır.

Mukaddem ayın yirmi altıncı menzildir. Feres-i azam suretini teşkil eden yıldızlardan olan Metnülfes ve Menkibülfes yıldızlarından oluşur. Muahhar ise ayın yirmi yedinci menzildir. Bunlar da Feres-i azam suretini oluşturan yıldızlardan olan Cenâhulferes ve Sürretülferes yıldızlarıdır. Araplar bir kare teşkil eden bu dört yıldız kovaya benzetmişler, bunlardan Menkibülfes ile Metnülfes isimli yıldızlara, kovada suyun döküldüğü yere nispetle, Ferg-i mukaddem; Sürretülferes ile Cenâhülferese ise Ferg-i muahhar demişlerdir. Mukaddeme Fergüddelvülmukaddem, Ferg-i pişîn, Ferg-i nuhustîn, Muahhara Fergüddelvülmuahhar, Ferg-i sâni, Ferg-i pesîn isimleri de verilmiştir.¹⁸³

Beytin ikinci mısrasında heccân kelimesinin altına divanın yazma nüshasında “nâka-i sefide” ifadesiyle bir açıklama yapılmıştır (144^a). Nâka kelimesiyle kast edilen Zâtülkürsî, Resülgül ve İmreetülmüselde suretlerinin bir parçası olan Nâka, Şütür ve Sütür olarak bilinen takımyıldızdır. Rişâ daha önce görüldüğü gibi Ay'ın yirmi sekizinci menzildir ve bazı yıldızları İmreetülmüselde suretinde bulunmaktadır.

*Cenûba şekl-i evvel bil Hamel yanında Kaytusdur
İçinde kevkebi kebdür dümünde¹⁸⁴ Dıfdau's-sânî 80*

Güneydeki ilk şekil bil ki Hamel yanındaki Kaytus'tur. İçindeki yıldız sayısı yirmi ikidir, kuyruğunda Dıfdaussânî vardır.

Kaytus (Yun. Cetus. Fr. Baleine). Balina takımyıldızdır. Ekvator üzerinde bulunur. Buna Kıtâs, Şîr-i bahrî ve Şîr-i mâhî de denir.¹⁸⁵ Güney kutbunda bulunan ilk suret Kaytus'tur. Yirmi iki yıldızdan, bir deniz hayvanı (balina) şeklinde düşünülmüştür. Sevr burcunun başlangıcında, suretin çenesinde üçüncü kadirde Zekân-ı kaytus veyahut Keffülhırbâ adlı parlak bir yıldız; Hamel burcunun güney tarafında, suretin kuyruğunun iki şubesinde aralarının uzaklığı iki mızrak boyu, soldaki dördüncü, sağdaki üçüncü kadirde Zeneb-i kaytus-ı şimâlî ve Zeneb-i kaytus-ı cenûbî isimlerinde iki adet meşhur yıldız da bulunmaktadır.¹⁸⁶ İkinci kurbağa anlamına gelen Dıfdaussânî, Zeneb-i kaytus-ı cenûbî yıldızının bir başka adıdır.¹⁸⁷

¹⁸¹ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 15.

¹⁸² Rişâ: Metinde Reşâ şeklinde.

¹⁸³ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 140-41; İsmail Rahmi, *Rehber-i Suver-i Kevakib*, 114.

¹⁸⁴ dümünde: Metinde deminde şeklinde.

¹⁸⁵ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 15; Musaffa, *Ferheng*, 610.

¹⁸⁶ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 41-42.

¹⁸⁷ Abdülemir Mümin, *Kâmusu Dâri'l-İlmi'l-Felekî* (Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyin, 2006), 294.

*İkinci şekli lah encüm ki dirler adını Cebbâr
Terâzû dir ana Türk'ün kamu nâdân u dunânı*

81

İkinci şekil otuz sekiz yıldızdan oluşan Cebbâr'dır. Türklerin avam kesimi buna Terazî derler.

Cebbâr (Yun. ve Fr. Orion). Ekvator üzerinde bulunan Avcı takımyıldızıdır. Buna Cevzâ da denir. Aynî, bu takımyıldıza Türklerin Terazî dedikleri bilgisini veriyor. Cebbâr, otuz sekiz yıldızdan eteklerini toplayarak belinde kılıç kuşanmış ve sağ elinde kılıç, sol eline kalkan almış kavga eden bir adam sureti şeklinde tahayyül edilmiştir. Surete müteallik etrafında hâricüssure olarak hiçbir yıldız gözlenmemektedir. Güney yarım küredeki diğer suretlerin ortasında gerek suretinin cesameti gerekse yıldızlarının berrak ve parlak olması sebebiyle öne çıkmaktadır. Yıldızlarına ilk bakışta, ikisi birinci, ikisi ikinci kadirde oluşan yıldızlarla büyük bir dörtgen gözlemlenir. Birinci kadirde olan yıldızların birisi Menkibücevezâ, diğeri Cevzâ burcu ortalarında bulunan Riclücevezâyüsrâ isimli yıldızdır. Cevzâ suretinin belinde, Güneş'in güzergahında da yer alan Nitâkulcevezâ, Nazm ve Nizâm adında üç yıldız görünür. Bunlar sabit yıldızlar arasında meşhur yıldızlardan olup Güney yarım küre yıldızlarının tarifi için yön belirlemede kullanılabilirler. Suretin sol omuzunda Mirzem-i nâcid, sağ ayağında Cevzâ burcunun sonlarında Riclücevezâyülyemenî, başında kavisli bir hat üzerinde Tâcülcevezâ (Zevâyibülcevezâ) denilen yıldızlar bulunur. Suretin diğer önemli yıldızları Cevzâ burcu ortalarında Sâmin-i tâcülcevezâ ve Hâmis-i tâculcevezâ adlı yıldızlardır.¹⁸⁸

*Otuz dörd encümi Nehriñ içinde müşterek altı
Olupdur on iki encüm kaçır gör tağa Tavşânı*

82

On iki yıldızdan oluşan ve dağa kaçır gibi görünen Tavşan'ın altı yıldız Nehr suretiyle ortaktır.

Nehr (Yun. Eridanus. Fr. Eridan), sureti güney yarım kürede bulunan bir takım yıldızdır. Otuz dört yıldızdan uzun bir nehir şeklinde tasvir edilmiştir. Riclülcevezâyüsrâ adlı yıldızın alt tarafından başlayıp birkaç kez kıvrılmak suretiyle Sevr burcu ortalarında birinci kadirde Âhirünnehr (Zalîm) denilen yıldızla son bulur.¹⁸⁹

Tavşan ise Erneb (Yun. Lepus) olarak bilinen takımyıldızıdır. Erneb, Güney yarım kürede Cebbâr suretinin güneyinde, Kelb-i asgar'ın doğusunda Nehr suretine yakın bir mevkide bulunmaktadır.¹⁹⁰ On iki adet yıldızdan batıya doğru koşan bir tavşan şeklinde düşünülmüş; Cebbâr'ın ayağının dibinde pısmış, gerektiğinde kaçmaya hazır beklemekte olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Grek mitolojisine göre tavşan aslında bir kuştur, fakat bahar tanrıçası Ostara tarafından tavşana dönüştürülmüş, ama kuş gibi hızlı kaçma yeteneğini kaybetmemiştir.¹⁹¹ Tavşan suretinin bedeninde yer alan dört yıldız 'Arşulcevezâ (Kürsülcevezâ) denilmiştir.¹⁹²

*Birisi iki yıldızdur birisi on sekiz yıldız
İki seg anda şî'râ vü ikinci şekl-i Sekbânı*

83

¹⁸⁸ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 42-44.

¹⁸⁹ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 45.

¹⁹⁰ Musaffa, *Ferheng*, 35.

¹⁹¹ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 102.

¹⁹² Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 45.

*Süheyl anda tulû' eyler girîbân-ı Yemen üzre
Anuñ menzil-gehi oldı bu fülküñ hadd-ı dâmânı*

85

Birisi iki yıldızdır birisi on sekiz yıldız. Şirâ (Şâmî ve Yemânî) orada iki köpek, diğeri (Kelb-i ekber/Kelbülcebbâr) ise köpek bakıcısıdır. Süheyl orada, Yemen'de doğar, bu geminin (Sefîne) sınırı onun menzilgahi oldu.

Beyitte Şirâ ile kastedilen Şirâ-yı Şâmî (Fr. Procyon) ve Şirâ-yı Yemânî (Fr. Sirius) yıldızlarıdır. Şirâ-yı Şâmî, Kelb-i asgar (Yun. Canis Minor. Fr. Petit chien) olarak da bilinen Küçük Köpek takımyıldızıdır. Ekvator üzerinde bulunur. Buna Kelb-i mütekaddim,¹⁹³ Kelb-i ekber civarında bulunan yalnız iki yıldızdan ibaret olduğu için Kelb-i ekber münasebetiyle Kelb-i asgar denilmiştir. Mezkûr yıldızlardan biri Seretân burcunun sonlarına yakın, birinci kadirde Gumeydâ isimli yıldızdır. Gurup noktası Şam iklimi başucunda olduğu için Şirâ-yı Şâmî ve iki yıldızdan büyüğü olduğu halde yalnız bulunduğu için Kelb-i asgar da denir. Digeri bu yıldızın iki zirâ miktarı ön tarafında ve Seretân burcu ortalarında, üçüncü kadirde Mirzem-i gumeydâ ve Mirzem-i Şâmî denilen yıldızdır. Araplar hurefâttan olarak derler ki Şirâ-yı Şâmî ile Şirâ-yı Yemânî, Süheyl-i Yemânî'nin kız kardeşleridir. Geçmiş asırlardan birinde Cebbâr ile Süheyl kavga etmiş, Süheyl mağlup bir şekilde güneye kaçarken Şirâ-yı Yemânî de peşinden Kehkeşân'dan ubur etmiş (çıkılmış) bu nedenle 'Ubûr lakabını almıştır. Şirâ-yı Şâmî, Şirâ-yı Yemânîden küçük olduğu için kaçamamış, Süheyl'in ayrılığından dâima ağladığı için gökyüzünde ağlamış göz gibi bazen açılıp bazen kapanır gibi görüldüğünden Gumeydâ lakabıyla anılmıştır. Son dönem gözlemcileri Kelb-i asgarla Kelb-i ekber arasında bir boynuzlu at sureti de tahayyül etmişlerdir. Kelb-i asgar suretinde ilk bakışta üçü dördüncü, altısı beşinci ve altıncı kadirlerden olmak üzere dokuz adet yıldız da görünür.¹⁹⁴

Kelb-i Ekber (Yun. Canis Major. Fr. Grand chien): Büyük Köpek takımyıldızıdır. Buna Benekli köpek de denir. Güney yarım kürede yer alan bir takımyıldızdır.¹⁹⁵ On sekiz adet yıldızdan büyük bir köpek şeklinde tahayyül edilmiştir. Seretan burcu ortalarına yakın bir yerde, birinci kadirde 'Ubûr (Femmülkelb) isminde bir yıldız olup gurup yeri Yemen ikliminin başucunda olduğu için Şirâ-yı Yemânî ve cesameti yönüyle Kelbülcebbâr da denir. Bazı kadim gözlemcilerin rivayetine göre bu suret gökyüzündeki sabit yıldızların en büyüğü olup büyüklüğü ve parlaklığı sebebiyle eski çağlarda bazı insanlar ilah diye tapınırlarmış. Şirâ-yı Yemânî'nin üç zirâ miktarı ön tarafında ikinci kadirde, Seretan burcu başlarında bulunan parlak yıldız Mirzem-i Yemânî denir. Suretin omzuyla kuyruğu arasında bulunan bütün yıldızlara 'Azârî ve bu yıldızların hizasında bulunan yıldızlara Fûrûd derler. Surete müteallik on bir adet hâricüssure yıldızdan Esed burcu sınırında ikinci kadirde iki yıldız Süheyl-i huzzâr ve Süheyl-i ferd denir. Bunlar Süheyl-i Yemânî'ye civar bulduklarından güney ufkunda daima Süheyl'den önce doğdukları için her birinin doğusunda bazıları "Süheyl vallah" diyerek yemin ettiklerinden Araplar bu yıldızları Muallafeyn lakabıyla anmışlardır.¹⁹⁶

Süheyl'e (Fr. Canopus), Yıldırak,¹⁹⁷ Sefine suretinin lengeri konumunda olduğu için Lenger-i keşfi de denilmektedir. Şirâ-yı Yemânî'den sonra sabit yıldızlar içerisinde en parlak yıldızdır.

¹⁹³ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 67.

¹⁹⁴ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 48-49.

¹⁹⁵ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 21.

¹⁹⁶ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 47.

¹⁹⁷ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 116.

Süheyl'in bulunduğu Sefine sureti kırk beş yıldızdan oluşan bir gemi şeklinde tahayyül edilmiştir. En meşhur yıldızı Seretan burcu başlarında birinci kadirde bir yıldız olan Süheyl-i Yemânî'dir.¹⁹⁸

*Cenûbuñ kâsesin sorsañ yidi kevkebdür ashâbı
Mübârizdür sücâ' anda yigirmi bişi a'vânı* 86

Güneydeki Kâse'yi sorarsan sahip olduğu yıldız sayısı yedidir; Şüca orada cengâver, sahip olduğu yirmi beş yıldız yardımcıdır.

Şücâ' (Yun. Hydra. Fr. Hydre), Su yılanı takımyıldızıdır. Yirmi beş yıldızdan ince ve uzun kuyruğu kıvrılmış olan bir yılan resminde tasvir edilmiştir. Söz konusu yılan suretinin başı Kalbülesed'le Şîrâ-yı Şâmî ortasında birbirine yakın dört yıldızdan başlayarak kuyruğunun ucu Mizan suretinin güney yönünde son bulur. Bu surete müteallik haricüssüre olarak iki yıldız vardır. Dahilüssüre yıldızlarından en meşhurları, Esed burcu başlarında 'Aynuşşüca; Esed burcu ortalarında, suretin boğazı civarında, 'Unkuşşücâ (Ferdüşşüca) adında kırmızı bir yıldız; yine Esed burcunun sonunda Batnüşşüca adında parlak bir yıldızdır. Şücâ'nın dahilüssüre yıldızlarına Hayl, haricüssüre yıldızlarına Eflâülhayl denilmiştir.¹⁹⁹

Aynî'nin Kâse (Yun. Crater) şeklinde bahsettiği ise Kupa takımyıldızıdır. Batıye, Ke's, Ma'lef,²⁰⁰ Bardak, Safir²⁰¹ ve Kadeh olarak da bilinir. Yedi adet yıldızın, Şüca'nın kuyruğuna yapışmış vaziyette (Şüca'nın kuyruğuyla iki yıldız ortak olarak) bir kupa resmindedir.²⁰²

*Yidi yıldız gurâb oldı vü Kantûres²⁰³ otuz yidi
Dahı bil on tokuz oldı elinde Şîr-i gurrânı*

*Hemân sûretde Kavs oldı bu Kantûres dahı bilgil
Yididür Micmere nûrı içinde nâr-ı süzânı* 87-88

Gurâb yedi ve Kantûres otuz yedi yıldızdır. Bil ki (Kantûres'in) elindeki kükreyen aslan on dokuz yıldızdır. Kantûres görünüşte Kavs gibidir. Micmere'nin nuru içinde yanan yıldızları yedidir.

Gurâb (Yun. Corbus. Fr. Corbeau), Karga takımyıldızıdır. Güney yarım kürede bulunur. Aczülesed, Hibâ-yı Yemânî, Kelâğ da denilmiştir.²⁰⁴ Başu batı, kuyruğu doğu yönünde, Şücâ'nın kuyruğu üzerinde konmuş yedi yıldızdan bir karga resmi tahayyül edilmiştir. Sureti oluşturan yıldızlar Simâk-ı azel'in alt tarafında bulduklarından isimlerine 'Arşüssimâk ve bazen 'Aczülesed de denilmiştir. Şücâ'ya müteallik yıldızlardan Sünbüle burcunun sonlarında karga suretinin gagasını oluşturan Minkarulgurâb, Sünbüle burcunun sonlarında karganın başını teşkil eden yıldız Resûlgurâb, Mizan burcunda karganın kanadında bulunan yıldız Cenahulgurâb denilmiştir. Son dönem gözlemciler karganın arka tarafında, birkaç küçük yıldızdan Şücâ'nın kuyruğu ucunda konup

¹⁹⁸ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 49.

¹⁹⁹ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 49; Musaffa, *Ferheng*, 436.

²⁰⁰ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 64.

²⁰¹ Alemdar, *Kur'ân-Astronomi İlişkisi*, 415.

²⁰² Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 50.

²⁰³ Kantûres: Metinde Kaytûras şeklinde.

²⁰⁴ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 55; Musaffa, *Ferheng*, 543.

başını Mizân'ın kefesine uzatmış, eskilerin İmam Kuşu veya Muallim Kuşu dedikleri, kargaya benzer bir kuş sureti de gözlemlenmiştir.²⁰⁵

Kantûres (Yun. Centurus. Fr. Centeure), Erboğa takımyıldızıdır. Buna Kantoris,²⁰⁶ Kantâris, Zulmân da denilmiştir. Şekil itibarıyla Kavs suretine benzemektedir.²⁰⁷ Otuz yedi yıldızdan, başından beline kadar insan ve belinden aşağısı at görünüşünde, bir elinde değnek ve bir elinde kalkan tutmuş bir suret şeklinde tasvir edilmiştir. Suretin bir elinde birinci kadir yıldızlardan Riel-i kantûres adında parlak yıldız vardır.²⁰⁸

Aynî'nin şîr-i gurrân" şeklinde isimlendirdiği takımyıldız Sebu' (Yun. Lupus. Fr. Le Slus) sureti olmalıdır. Sebu, Kurt takımyıldızıdır. Buna Fehd, Şîr, Şîr-i bahrî de denilmektedir.²⁰⁹ Kanturas'ın ayağı civarında on dokuz adet yıldızdan oluşan bir kurt resmindedir.

Micmere (Yun. Ara. Fr. Alter. Autel), Sunak takımyıldızıdır. Mihrâb ve Micerre de denir.²¹⁰ Yedi adet yıldızdan bir buhurdan şeklinde tasvir edilmiştir. Kavs burcunun ortalarında dördüncü kadirden Vasat-ı micmere adında meşhur bir yıldız vardır.²¹¹ Grek mitolojisine göre bu takımyıldız adını Olympos dağındaki Tanrıların, kendilerinden önceki tanrılar olan Titanlara karşı kazandıkları zaferden sonra Zeus'a bağlılıklarını göstermek için inşa ettikleri mihrap ya da sunaktan almıştır. Bu sunakta yakılan buhurdan ise Micmere adının kaynağıdır. Bundan yükselen buhurun Samanyolu'nu (Micerre) oluşturduğuna inanılmıştır.²¹²

Sonuç

Klasik Türk şiirinde astronomi/astroloji (ilm-i nücüm, ilm-i tencim) konusunda yazılmış müstakil manzumelere rastlanabileceği gibi bu sahanın terimlerinden faydalanarak yazılmış beyitlere de tesadüf dilmektedir. Astronomi başlı başına bir bilim dalı olduğu için her şairin veya bu şairlerin eserlerini inceleyen her araştırmacının bu sahaya vakıf olmasını beklemek iyimserlik olacaktır. Nitekim bu makale hazırlanırken faydalanılan neşirde de görüldüğü üzere, bazı çalışmalarda bu alandaki terimlerin hatalı okunduğuna bazen doğru okunsa bile terim anlamının bilinmediğinden kelimeye, beyte yanlış anlam verildiğine şahit olunmaktadır. Bunun önüne geçmek için klasik Türk edebiyatında astronomi ve astroloji konusunda yazılmış metinlerin tespit edilmesi, bu bilimin klasik kaynaklarından faydalanılarak bir sözlük hazırlanması önemli bir hizmet olacaktır.

Karamanlı Aynî'nin, Nazmu'l-Eflak olarak da bilinen kasidesi astronomi konusunda yazılmış bir şiir olarak dikkat çekmektedir. Kaside, İslam astronomi literatürüne bağlı kalarak, sabit yıldızlar, burçlar ve ayın menzilleri konusunda; suretlerin tasviri, yıldız sayıları, öne çıkan yıldızları hakkında bilgiler sunması bakımından önemli görülmüştür. Astronomi hakkında yazılan kaynaklarda takımyıldızların veya yıldızların tanımında büyük oranda benzerlikler görülse de kimi zaman bazı farklı tanım ve bilgilere de yer verilmiştir. Bu nedenle Aynî'nin şiirinin astronomi alanında yazılan bütün kaynaklar tarafından desteklendiğini söylemek iddialı bir yaklaşım olacaktır. Fakat bu

²⁰⁵ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 52.

²⁰⁶ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 602.

²⁰⁷ Musaffa, *Ferheng*, 602.

²⁰⁸ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 52.

²⁰⁹ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 65; Musaffa, *Ferheng*, 368.

²¹⁰ Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 95; Musaffa, *Ferheng*, 715.

²¹¹ Ahmed Hamdi, *Suverü'l-Kevâkib*, 53.

²¹² Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, 95.

makalenin kaynakçasını oluşturan bilimsel metinler dikkate alındığında şairin bu sahada bir eğitim aldığı, astronomi ilmine vakıf bir şair olduğunu, kasidesinde bu alandaki birikimini yansıttığını söylemek mümkündür.

Bu makalede Aynî'nin kaside beyitlerinde tasvir ettiği suretler, burçlar, menziller veya yıldızlar birer madde başlığı gibi değerlendirilerek bunlar hakkında bilgi verilmiştir. Türk astronomi literatürü düşünülerek yapılacak sözlük çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla, Aynî'nin isimlerini zikrettiği bu gökyüzü unsurlarının varsa başka isimleri kaynaklardan toplanarak bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Bu makalede madde başlığı olarak açıklamaları yapılan suretler ve yıldızlar Kuzey yarım kürede bulunan Dübb-i asgar, Cüdey, Ferkadan, Dübb-i ekber, Tinnîn, Mültehib, 'Avvâ, Fekke, Câsî, Lûra, Dücâce, Keffülhadîb, Persavuş, 'Anâz, Mümsikülâne, 'Ayyûk, Hevâ, Hayye, Râ'î, Sehm, 'Ukâb, Delfîn, Feresülazam, İmreetülmüselsele, Rişâ; Güney yarım kürede bulunan Hût-ı cenûbî, Kaytus, Cebbâr, Erneb, Şirâ, Kelb-i ekber, Kelb-i asgar, Süheyl, Şücâ, Kâse, Gurâb, Kantures, Sebu' takımyıldızları/yıldızları; on iki burç ve ayın menzilleri olan Şeretân, Süreyyâ, Deberân, Hek'a, Hen'a, Zirâ', Nesre, Ne'am, Tarf, Cebhe, Zübre, Sarfe, Simâk-ı 'azel, Gafr, İklîl, Zübânâ, Şevle, Belde, Sadülbülâ, Sadüsuûd, Sadülahbiye ve bu suretlerle ilişkilendirilen önemli yıldızlardır.

Kaynakça

- Abdurrahman Es-Sûfî. *Kitâbu Suveri'l-Kevâkib*. Katar: Katar National Library, 2021.
- Ahmed Hamdi. *Suverü'l-Kevâkib ve Haritatü's-Semâ*. Dersaadet: Tasvir-i Efkar Matbaası, 1284.
- Ahmedî. *İskendername*. çev. Furkan Öztürk. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Alemdar, Yusuf. *Kur'an-Astronomi İlişkisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Altun, Mustafa. "İbrahim İbn-i Bali'nin Hikmet-name'si (1b-149a) inceleme-metin-sözlük-dizin". Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003.
- An Etymological Dictionary of Astronomy and Astrophysics", Son güncelleme 17 Temmuz 2024. <https://dictionary.obspm.fr>
- And, Metin. *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Aynî. *Divan*, Konya Mevlâna Müzesi İhtisas Kitaplığı, 2425.
- Babacan, İsmail. "Ferheng-i Istılâhât-ı Nücûmî ve Divan Şiiri Araştırmaları Açısından Önemi", ESTAD Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 2:1 (2009), 109-124. (erişim 14.06.2024).
- Boyraz, Şeref. *Fal Kitabı-Melhemeler ve Türk Halk Kültürü*. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*, V. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Çaycı, Ahmet. *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Deniz, Sebahat. "16. Yüzyıl Bazı Divan Şairlerinin Türkçe Divanlarında Kozmik Unsurlar (Baki-Fuzuli-Hayali Beğ-Nev'i-Yahya Beğ)". Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1992.

- Ebu Reyhan El-Biruni. *Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.
- Ebu Reyhan El-Biruni. *The Book of Instruction In The Elements Of The Art Of Astrology. (Kitâbu't-Tefhîm li evâili sinâati't-tencîm)*. Londra: Luzac & Co, 1934.
- İsmail Rahmi. *Rehber-i Suver-i Kevakib*. Dersaadet: Süha Matbaası, 1327/1909-1910.
- Kabadayı, Osman. “Eski Türkçe Gökbilimi (Astronomi) Terimleri” Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2007.
- Mermer, Ahmet. *Karamanlı Aynî ve Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Musaffa, Ebulfazl. *Ferheng-i Istilâhât-ı Nücûmî*. Tahran: Pejuhişgah-ı Ulûm-ı İnsânî ve Mütalaât-ı Ferhengî, 1388hş/2009.
- Mümin, Abdülemir. *Kâmusu Dâri'l-İlmi'l-Felekî*. Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyin, 2006.
- Örs, Yasemin. (2001). Takımyıldızların Mitolojik Öyküleri. https://www.academia.edu/7533934/Yasemin_O_rs_Takımyıldızların_Mitolojik_Öyküleri
T_C ANKARA U_NI_VERSI_TESI_FEN_FAKU_LTESI_ASTRONOMI_VE_UZAY_BI_LI_MLERI
- Pultar, Mustafa. *Yıldız Adları Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.
- Ragıp Rıfki. *İlm-i Nücûm ve Tâli*. İstanbul: Sûdî Matbaası, 1332/1913-1914.
- Şener, H. İbrahim. “Ferkadan”. TDV İslam Ansiklopedisi, XII (İstanbul, 1995), ss. 399-400.
- Tarlan, A. Nihat. *Fuzuli Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- Terzi, Mehmet. “Yazıcı Salih (Selahaddin) Kitabuş Şemsiyye (Melhame-i Şemsiyye) dil özellikleri-metin-söz dizini”. Doktora tezi, İnönü Üniversitesi, 1994.
- Topal, Ahmet. “Ahmedî (İshak Hocası) Vahdetnâme-i Âlem-Engîz”, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.
- Unat, Yavuz. “Eski Astronomi Metinlerinde Karşılaşılan Astronomi Terimlerine İlişkin Bir Sözlük Denemesi”. *OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 11 (2000): 632-696.